
IMPERO OTTOMANO ED IMPERO RUSSO NELLA FORMAZIONE UMANA E PROFESSIONALE DI GIUSEPPE GARIBALDI

GIUSEPPE GARİBALDİ'NİN İNSANCIL VE MESLEKİ YETİŞMESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU VE RUSYA İMPARATORLUĞUNUN YERİ

Annita Garibaldi JALLET¹
Güner DOĐAN²

Giuseppe Garibaldi'nin iki yüzüncü doğum senesi, iki âlemin kahramanının görüntü ve yapıtı hakkında ciddi bir tartışma ortamı yaratılmasına fırsat verdi. Zamanın geçmesi ve pek çok siyasal görüşlerin değışmesi neticesinde efsanenin son bulması üzerine bu zatın şimdi kişiliği ve yapıtı üzerine daha gerçekçi bir biçimde ciddi bir şekilde eğilebiliriz. Evrensel değerleri sebat ve uygunluk içinde savunduğu kadar İtalya için olmasa bile tam bir hümanizmaya sahip olduğu görŪlen bu vatan babası veya babalardan birisinin kim olduğu da şimdi daha iyi anlaşılabilir.

Gençliğinin ilk yılları üzerinde çalıştığımız zaman onun anılarında bu duruma pek fazla bir yer vermediğini görüyoruz ve araştırmacılar da bunun sonradan pek fazla bir değeri olmadığını gördüler³. Ziyaret ettiği mahalleri, karşılaştığı insanları, yaşadığı âlemi incelemeye başladığımız zaman, onun gelişmesi ve kişiliğine dair ilgi çekici bazı şeyler keşfedebiliriz. 1807

---

¹ Çeviriye esas metnin yayınlandığı dergi: Oriente Moderno, Nuovo Serie, Anno 88, *Quaderni di Oriente Moderno*, 6. *Medici, Missionari, Musicisti, e Militari Italiani Attivi in Persia, Impero Ottomano ed Egitto* (2008), ss.71-100.

² Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Türk Tarih Kurumu Çeviri Çalışmaları Editörü. gunerdogan@karatekin.edu.tr . Orcid: 0000-0001-6746-2128.

³ O yıllardaki faaliyeti hakkında şu araştırma yeterlidir. Bkz. Monsagrati, 1999: 315-331.

senesinde dünyaya gelip de, bir takım ihtilalci hareketlere giriřmesi üzerine 1834 senesinde idam cezasına aptırılmasından sonra sürgüne gitmeye zorunlu olmasından dolayı, aradan geçen zamanın ne kadar önemli olduėunu görmek gerçekten bizi hayrete dŪřuruyor. Böylece onun gerçek yařam ykŪsünün bu noktada bařladıėını söyleyebiliriz. Fakat bu delikanlı *Rio de Jenerio* řehrine geldiėi zaman henŪz otuz yařında idi. Yirmi seneden beri ismi duyulmakta olan Mazzini'nin gençliėi ile hiçbir ilgisi yoktu.

BŪyŪk İtalyan efsanesini yaratmak için Mazzini'nin fikri ile Garibaldi'nin faaliyetini yararlı olarak birbirine baėlamak, Taganrog adlı uzak bir mahalde grŪlmesi gerçek olanaksız olan muhitte (bir liman meyhanesinde) yaratıldıėını Giovanni Battista Cuneo tarafından keřfedildiėi ileri sŪrŪlen kiři ise doėru deėildir. Bir "inanmıř" kiři ile karřılařtı mı? Bu bir hayali ykŪ mŪdŪr? Gerçi Garibaldi o senelerde Mazzini'nin fikirlerini öğrenmiřti ve kendi kiřiliėini de yarattı. Peki İstanbul'da neler oldu? Daha bařka buluřmalar mı?

Gerçek ile gŪlendirilmiř olan tarihi ayırt etmek zor olduğu için Garibaldi'nin gençliğini ele alarak, onun efsanesinin, yaratılma veya "icadını" sağlayan nedenlere inmek yerinde bir çabadır (Riall, 2007).

Giriş

Nis řehrinde 1828 ile 1831 seneleri arasında bulunmayan Giuseppe Garibaldi'nin uzun ve esrarengiz řŪpheli durumu burada bařlıyor. Genç Garibaldi'nin Akdeniz'in en bŪyŪk řehri olan Osmanlı İmparatorluėu'nun bařkentinde ikamet etmesi, onun adına tek bir ikamet yeri sayılmasa bile, gizem dolu bir kalıř sŪresidir⁴. Genç denizcinin insancıl ve mesleki

---

⁴ İstanbul'daki İtalyan KŪltŪr Merkezi'nin yayınladığı řu önemli yapıtta vardır: *Gli Italiani di Istanbul: Figure, Comunit e Istituzioni dalle Riforme alla Repubblica. 1839-1923*, tertipleyen Attilio De Gasperis ve Roberta Ferrazza, nşiri Torino'daki Giovanni Agnelli vakfının içindeki Centro Altre Italie, Torino 2007. Bu kitabın içinde benim makalem, "Gli anni di Costantinopoli nel mito di Garibaldi (1822-1834)", ss.61-65. Gene aynı cildin içinde, pek çok noktalarda benden önce olan ve benim çalışmamı tamamlayan řu makale de önemlidir: Sergio La Salvia, "La Comunit Italiana di Costantinopoli tra Politica e Societ (1830-1870)" ss.15-44. Bu cildin içinde bulunan bŪtŪn araştırmalar Garibaldi'nin bu bulunuşu esnasında karşılaştığı sosyal yaşamı, ekonomik durumu, siyaseti hakkında daha iyi bir şekilde tanınmasını sağlar. O sıralarda tanınmamış bir kiři olan genç denizcinin Ūzerindeki dikkat eksik değildi. Hiç de tekrar etmeden ilgili çalışmaların içeriklerine bakılabilir.

gelişmesinde, Şark taraflarına yaptığı gezilerin bir bütün olarak ele alınmasının yararlı olacağını görüyoruz. Zira O, Rusya’da karaya çıkmıştı.

Bu deneyimlerinden vardığı sonuca göre İmparatorluklar (Rusya, Osmanlı ve hatta Avusturya) artık yönetimleri altındaki halkları kontrol edemiyorlar ve hatta XVII. yüzyıldan beri yürürlükte olan, aralarındaki siyasal ve askeri dengeleri de devam ettiriyorlardı. Artık yeni bir takım fikirler ortaya çıkmaya başlamıştı ve o sıralarda kendisi de idealist ve cömert olduğu için, mücadele etmeye can atıyordu. Nihayetinde dünyada tek bir ulusal kurumu bulunan devletler varlıklarını devam ettiriyorlardı. Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Avusturya kendi diplomatik temsilcilerine sahip bulunurken, İtalya ise yarımada kurulu küçük devletler tarafından temsil ediliyordu.

Giuseppe Garibaldi’nin o sıralarda hem Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bağımsızlık savaşına girişen Yunanlıların kozmopolit sağlamlıkları, hem de ulusal devletlerin sağlam tutumları karşısında kendi ülkesinin ulusal birlikten yoksun olmasındaki nedenlerini ve Ligurya’lıların, Venedik’lilerin, Livorno’luların, Pisa’lıların, Napoli’lilerin nasıl bir acizlik içinde olduklarını fark ettiğini söylemek olasıdır. Zira bu şehir devletlerin gemileri de gene denizlerde dolaşmakla beraber, bir zamanlar egemenlikler yaratan Cumhuriyetleri artık bir isimden başka bir şey ifade etmiyordu.

İşte şimdi üç tarih verebiliriz:

İlki, genç Garibaldi: Gerçi yoksul bir denizci değildi; zira “iyi bir aile” çocuğu, belki varsıl değilse bile ticaret yapan bir gemi sahibi olup, hali vakti yerindedir. Kaldığı ev Nis limanının tam karşısındadır. Küçük bir çocuk iken, okuldan hoşlanmadığı için, özel öğretmenlerden yeteri kadar ders almıştır. Özel öğretmenlerinden birisi olan, emekli subay Arena’dan öğrendiği Eskiçağ Tarihi ile ilgilenmiştir. Fransızca okuma ve yazmasını öğrenmesi yanında aritmetiği, cebir ve güzel yazı yazmasını (kaligrafi) öğrenmiştir⁵. Babası ile birlikte denize açıldığı zaman 15 yaşında idi ve bu arada teorik olarak aldığı bilgilerin yararını anladı. Ardından astronomi ve yabancı dil çalıştı⁶.

---

⁵ *Rapport sur l’Instruction Publique en la Ville de Nice*, Belediye başkanı Rome’nin 1807’de isteği üzerine Nice Historique 1908 s.199 vd.de basılmıştır.

⁶ Lorenzo Caratti di Velfrey tarafından başlatılan çalışmalar ve yakın bir zamanda Luigi Alzona tarafından tamamlanan *Gli Antenati Liguri di Giuseppe Garibaldi*, Torino, 2006 adlı eser sayesinde Garibaldi ailesi şimdi daha iyi tanınır. Ailenin

Nis’li Garibaldi ailesinin tarihini yazan Giuseppe Guerzoni (1835-1886) sayesinde efsanenin içine giriyoruz:

“Soylu bir aileden değildi, fakat bazılarının hayal ettikleri gibi meteliksiz balıkçılardan da değildi. Evi mütevazı olup, iyi bir varlık, neşe, dürüstlük dolu idi. Babası çalışarak nafakasını sağlar, annesi de gerekli şefkati gösterirdi. Evlatların yarattığı neşeli koşuşturmalar her yeri kaplar, gürültülü hareketler, masum oyunlar yaratılırdı. Bütün bu davranışlar aile ocağı içinde oluşur iken, sakin bir çevre saf bir neşe etrafı yayılır, fakat fikrindeki manevi gelişmeler için yeterli bir ortam yaratamazdı. Fakat vücudunun sağlığı bakımından iyi bir koruma ve kuvvetlendirme bakımından yerinde bir talih yaratılmış olup, bu diğer yandan kalbinin sağlığının iyi olması daha değerli ve önemli sayılır, çünkü her bir gerçek büyüklük için en yaşamsal durum yaratılır⁷” (Guerzoni, 1888: 10-11).

Eğer, delikanlı ailesini seviyor, babasının takdirini kazanıyor, annesine saygı gösteriyor, kardeşlerini seviyor ise, onun bu samimiyeti ona güzel bir sima kazandırır. Nis limanının kayıt defterleri onu tasvir ederken, orta boylu (1m. 66 cm.), açık kahverengi saç ve gözlü, açık alınlı, düzgün burunlu, özel bir işaretinin bulunmadığını yazar.

1833 senesinde gemicilik mesleğinde 72 ay ve 7 günlük süresini tamamlayınca, ikinci kaptanlığa yükseltildi. Demek ki İstanbul’da kaldığı üç yıllık zaman, denizcilik faaliyeti olarak kabul görmemişti, yalnız Nis limanından ayrılma ve avdet etme zamanları kabul edilmişti. Gerçi bir denizci olarak seyahat etti, yeteneği artık kabul edilmişti ve başarılı kaptanlar tarafından artık bu mesleğe yönlendirilmiş idi ve bunlar arasında ilk sırada San Remo’lu olan Pesante adında çok genç birisi vardı. Yeteneği hakkında artık hiçbir şüphe kalmamıştı.

---

günümüze kadar olan soyağacı Riofredo (Lazio) denen yerde olan Museo di Villa Garibaldi tarafından yayınlanan belgeler sayesinde. Giuseppe Garibaldi’nin annesinin adı Raimondi değil fakat Rosa Raimondo olup babası Jean Dominique ve erkek evladı ise Joseph Marie’dir. Nüfus kayıtları kiliselerde, imparatorluk devrinde 1800 ile 1814 yılları arasında Fransızca ve 1837 yılına kadar da Latince tutulmakla beraber sonradan İtalyanca olarak kayda geçilmiştir.

⁷ Garibaldi’nin *Anılar*’ın da gençlik yıllarına dair az bilgi vermesi Guerzoni tarafından esefle karşılanır. Yakın zamana kadar yaşamına dair bilgiler *Memorie Autobiografiche* adlı esere çok az katkıda bulunmuştur.

İkincisine geldiğimiz zaman dünyanın büyük değişiklikler geçirdiğı bir süreç içerisine girdiğini görüyoruz. Akdeniz’de, Karadeniz’de ve Azak Denizi’nde uzun bir süre geçiren Garibaldi, geri kalmış dünyalara doğru bir “geriye atlama” yapmaz. Kendi âleminden başkalarının da bulunduğunu, Odessa ve Taganrog gibi yeni şehirler ile toplu bir evrim aşamasını da fark eder. Elit sınıfa mensup kişilerin özellikle Avrupa kıtasında yaptıkları gezileri gördüğünde, servaj veya köle durumunda olan büyük bir köylü kitlesine yeni öğretiler verdiklerine tanık olmuştur. Kendisi bizzat İstanbul’u değişirken gördüğünde, bütün Osmanlı İmparatorluğu da bir verimlilik içinde bulunmaktadır.

Eski dünya, endüstri devrimi, yeni fikirler ile beslenen yeni teknikler sonucunda bir sarsıntı içinde idi. Temellerinde yatan ölümcül ilke kendi kazı işine girdi. Kendilerinin çıkarları için ulusalcılık ilkesi, halkların hukuku kavramını kullandılar. Yalnız halklar değil, insanlar da kendi hürriyetlerini istiyorlardı. Adeta bir yanardağ üzerinde bulunuyorlardı. Yunanistan’da patlak veren ve bağımsızlığa yol açan olay her ne kadar bir diplomatik uzlaşma neticesinde olsa da, Garibaldi bu ülkenin denizlerinde geziyor ve şair Ugo Foscolo’yu okuyordu. 1824 senesinde denizcilik öğrenirken, ancak bir miço düzeyinde olsa bile, gerçek bir deneyim yarattı. İlk seyahatini Odessa’ya yaptığı sırada, deniz haydutları her yerde dolaşırken, limanlarda ise esas bir güvence kalmamıştı. Yelkenli gemilerle yapılan ticaret yeni ve uzun süreli esir ticaretine ise yeterli değildi. Bundan dolayı da babası 1825 senesinde İstanbul’da karaya çıktığı zaman yirmi yaşında bulunuyordu.

Üçüncü olarak ileri süreceğim, tarihi bir faraziye olsa da, bir kenara yazılmalıdır. Bütün deniz seferleri esnasında masonluğun kuvvetli bir varlığı hissediliyordu. Fransız, İngiliz, Mısır tesirleri bir arada yoğunlaşıyordu. Napolyon zamanında İmparatorluk’tan kovulan sürgünler çoğu zaman önemli makamlara geçtiler. Bu gelişmenin genç yaştaki Garibaldi’nin üzerindeki etkisi ve onun Mazzini tarafından yayılan mesajlar/ileteler karşısında şunu göz önünde tutmalıyız ki, Garibaldi’den ancak iki yaş büyük olan Mazzini, tarikatlara karşı düşmanlığını açığa vurmuş ve yalnız gençler ile bir arada çalışmak istediğini ilan etmiştir. Bu gelişme Garibaldi’nin üzerinde sonraki Genç İtalya kavramını geliştirdi ve böylece kozmopolit ideal ve daha çağdaş uluslar üstü kavramları çok benimsedi. Elbette ki Saint Simon taraftarları ile de bir buluşması oldu ve masonluğun bir dalı olanlara karşı, Garibaldi’nin bu devri hakkında fazla bir şey söylenemez. Onun dayanışma içinde olmak istedikleri çok olup, aynı işareti de verince sonradan

Brezilya'nın gŪneyindeki *farroupilha* ayaklanmasında kendisini gŪsterecek ve artık denizcilikten çok mŪcadeleci kimliđine bŪrŪnecekti.

Odessa: Garibaldi'nin Bir Başka ˆlem İle Teması

Bu son bilgi Odessa limanına yaptığı ziyaretin, pek çok sorunlar ile boğuşan Rusya İmparatorluğu ile ilk teması olduğunu akla getirir ve o sıralarda Avusturya İmparatorluğu da, GŪney Slavlar ile sorunlu bulunuyordu.

Odessa limanı, Rusya'da yeni kurulmuştu. Eski bir Yunan kolonisi olan şehir 1529 senesinde Osmanlıların eline geçinceye kadar, çok kere el değiştirdi. 1789 senesinde Rus etkisine giren bŷlge 1792 senesinde kesin olarak egemenlik altına alınmıştır ve 1794 senesinde yeniden doğmuştur. Çariçe II. Katerina burada bir deniz ūssŪ kurmak niyetinde olduğu için, Napoli kŷkenli olan amiral Giuseppe de Ribas buraya çağrıldı ve şehrin merkezinin de adı bu vesile ile *Deribasouska* olarak tanındı. şimdiki vaziyetini 1803 ile 1814 seneleri arasında burada vali olarak bulunan Duca di Richelieu tamamladı. Gerçekten de dŪnya tersine dŷnmŷ gŷrŪnŷyor, zira Richelieu denen kiři bir Rus şehri yaratıp ayrıca idare ederken Napolyon ise Rusya'yı işgal ediyor ve Moskova şehrini yakmaya kalkışıyordu. Çariçe II. Katerina 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşına katılan Yunan askerlerini ve Fransız ihtilali esnasında ūlkelerinden kovulan Fransız subaylarını hemen ordusuna aldı.

Garibaldi, Rusya'nın parçası olan Ukrayna'nın Odessa şehrinde bulunduğu sırada, şehrin valisi Richelieu ile beraber gelen Langeron adında bir başka Fransız vardı. şehirdeki tarihi mŷzede Langeron adlı kişinin masonluk nişanlarının bulunduğu bir sergi yeri vardır ve antik Mısır kŷkenli masonluğu anımsatan bu malzemeye, Napolyon'un seçkin sınıfından olup da dağılmış bulunanlardan biri eklenmiştir. Richelieu adlı validen sonra bu makama gelen Kont Louis Alexandre Andrault de Langeron (1768-1831) İmparatorluğun sonuna ve Garibaldi devrine kadar hep Odessa'da kalmıştır. şehir, 1819 senesinden 1859 senesine kadar serbest liman statŷsŷnde idi. Alexander Puřkin 1823-1824 yıllarında burada sŷrgŷnde bulunuyordu. Bŷtŷn Rus İmparatorluğunda olduğu gibi burada da Fransızca konuşuluyordu. Burası bŷylece Garibaldi için uygun bir ortam olmuştur. Fransızca yayımlanan gazeteler ve dergiler vardı. Avrupa'daki ihtilalci hareketlerin 1821 senesinden sonra başarısızlığa uğraması ūzerine, ŷnemli bir cemaat oluşturan Musevilere karşı ilk baskıcı hareketler burada başlatıldı. Bu tarihte Yunanistan, Romanya ve Eflak'da Ypsilanti tarafından Tŷrk

karşıtı elit ayaklanmayı sürdüren Filika Eterya'nın sonu geldi. Rusya'nın desteğini sağlayıp Türkleri yenilgiye uğratacağını ümit eden Kont, çok kimseye niyetini açıklamış oldu. Eflak'da patlak veren ayaklanma bir halk hareketine ve sosyal bir hedefe yöneldi. Bu gelişme, Çarların hoşuna gitmediği için, Ypsilanti'ye verdiği desteği geri çektikten sonra, Eteria'ya da aynı tutumu gösterdi⁸. Dâhilde patlak veren ayaklanmaları bastırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koyabilmek için, Avusturya ile Rusya aralarında anlaştilar. Metternich o sırada Carboneria kuruluşuna yaptığı gibi Eteria adlı cemiyetten de kurtulmak istiyordu. Bu sırada İtalya'da Piyemonte ve Napoli'de patlak veren ayaklanmalar Santa Alleanza tarafından bastırıldı. Garibaldi 1824 senesinde Odessa şehrine ulaştığı sırada bu olayların anlatımının güncelliği devam ediyordu. Eteria hareketinin son bulması, Garibaldi'nin Yunanlılara duyduğu etkileri olumsuzlaştırdı, zira ayaklanmayı idare etmeyi ve diğer halkların ihtilalci ileri gelenlerini anlamayı başaramamış, bütün bunları, Eteria'nın ordusu ile yapmaya kalkışmışlardı. Osmanlı ordusu bu sırada topraklarının kontrolünü tekrar sağladı ve daha bir süre kalıcı bir ordu olarak devam etti. Bununla beraber Yunanistan ve Romanya'da başlatılan ihtilalci hareketler hiç durmadı ve bu sıralarda genç Garibaldi'nin dünyası da geliyordu. Odessa o sıralarda parlak bir doğal liman olup, dar bir kıyı şeridinde banklar ve bağlantı yerlerine sahipti. Şehir düzenli bir plan ile yapılmış olup bir yayla üzerinde vertikal bir kalker duvarına sahipti. Dik inen sokaklar, kare meydanlar, ilk valilerin askeri kökenli tutumlarına ters düşüyordu. Şehrin iki tarafı sonraları potemkine basamakları diye tanınan yapı sayesinde birleşti. Büyük tonajlı gemiler limana yanaşıp tamir ediliyordu. Görünüm olağanüstü idi. Yunanlılar Rusya'nın güneyinde bulunan bu limana hemen yerleştiler hatta önemli ticaret yerleri de açtılar.

Kim bilir, acaba Garibaldi'nin o sıralarda okudukları veya duydukları arasında Taras Shevchenko adlı, sonradan da "Ukrayna'nın Garibaldi"si diye tanınacak yazar var mıdır? Bir köle olarak dünyaya gelen Shevchenko (1814-1861), Ukrayna dilinin ilk önemli yazarı idi. Elbette ki Garibaldi, 1828 senesinde Odessa'da dikilmiş olan Duka di Richelieu adlı valinin heykelini görmüş idi, çünkü bu büyük limana sonradan da geldi.

Bu sularda seyahat etmek, bu tasa tanımayan genci kendi başına bırakmış olması akla gelmemeli, hatta bu arada onun iyi bir denizci ve iyi bir tüccar

---

⁸ Çar I. Alekdandr 1801 ile 1825 yılları arası, Çar I. Nikola ise 1825 ile 1855 yılları arasında tahtta idiler.

olması için görevlendirildiği de ileri sürŪlebilir. Odessa limanı kısa bir süre zarfında devasa bir buğday pazarına döndŪ. Limandaki etaplar gemiler için uzundu. Malı yüklemek veyahut boşaltmak, geminin kaçınılmaz olan onarımının yapılması, yelkenlerinin ve iplerinin yenilenmesi bunlar arasında idi. Gemi mürettebatının yiyecek yoksunu olduğu görülŪrken, limanlarda hastalıklar yayılıyor ve bunlara bir de seyahatler esnasında olan umulmadık gelişmeler, mevsimlerden ileri gelen güçlükler de ekleniyordu. Limanlarda uzun süre kalınır, böylece haber alışverişı yapılır ve arkadaşlıklar kurulurdu. Portakal, tütün, kuru bakliyat gibi değerli ürünler bol miktarlarda gemilerde bulunurdu ve ayrıca resmen yüklenen mallar dışında başka malların satışları da yapılırdı. Gemi mürettebatının görevlerinden birisi de yükledikleri malı deniz ve karadaki haydutlara karşı korumaktı.

Garibaldi, Odessa limanı sayesinde, hem Rus âlemini hem de Dekabris ihtilalini tanıdı.

1818 senesinde Petersburg ve Kiev şehirlerinde yaratılan “refah birliği” aracılığıyla, durumlarından çok şikâyetçi olan köylülerin protestolarının bir araya getirildiği girişimler yapıldı, böylece bir hükümet darbesi niyeti de yaratıldı. Bu gelişme yazınsal ve sosyal çevrelerde ihtilalci fikirlerin yayılmasına yol açıp, monarşik yönetimden Cumhuriyet rejimine geçmek için faraziyeleri de yaratıyordu. 1821 senesinde gizlice kurulan bu teşekkŪl iki ayrı yerde parladı. Ukrayna’nın Kiev şehrinde kurulu kola Pavel Pestel başkanlığında “güney cemiyeti” denildi. Askeri bir harekât sonucunda gerçekleştirilmek istenen Cumhuriyet ilkeli bu programı Polonyalılar da desteklediler. Güney cemiyetinin iddiası her türlü yasama, yargılama ve yönetsel erkin, halk tarafından seçilmiş temsilciler aracılığıyla yürütŪlmesi üzerineydi. Yirmi yaşını tamamlamış bütün insanlara her türlü siyasal haklar verilmeli idi. Büyük topraklara sahip malikânelere el konuldu. Tüm arazinin yarısını köylülere parasız olarak verilmesi veya yeniden dağıtılması, kalan yarısının ise satılması veya kiraya verilme olasılığı vardı. Güney Cemiyeti bir tür federatif panslavist Cumhuriyet yaratma niyetinde olup, Polonya’nın bağımsızlığını da istiyordu. Çar, 1825’de beklenmedik bir zamanda ölünce ihtilal patlak verdi ve Kuzey Cemiyeti denilen diğer kuruluş ortaya çıktı ve Petersburg şehrinde erki ele geçirmeye kalkıştı ise de sonuç elde edemedi. Çar I. Nikola’nın orduları düzeni tekrar sağladılar ve 1826 senesinde bir daha ortaya çıkan güney cemiyetini kolaylıkla tasfiye ettiler. İhtilalciler çok sert bir şekilde uzaklaştırıldılar, tenkil edildiler.

O sıralarda Toskana Dukalığının Odessa limanındaki konsolosu olan Kont Serristori'nin (1793-1857) bu harekete destek verdiği akla geliyor. Bu fikir ve haberleri Garibaldi, Ligurya kökenli cemaatlerin oralarda kurdukları yerlerden öğreniyordu, bu sıralarda Odessa ve daha başka limanlarda, antik Feodasia veya Kerç diye tanınan balık avlama limanında da bulunuyordu. Bizim Garibaldi, 1825 senesinden evvel mi Taganrog'da karaya çıktı diye bir iddia, onaylanmamış ise de, zayıf bir olasılıktır.

Kaldı ki 1824 senesinde, Temmuz ayında, Odessa'dan ilk dönüşünü gerçekleştirdi. Kaptan Pesante ile yaptığı uzun seyahat ağır bir eğitim olduğu için çocuk birkaç hafta annesi Rosa'nın yanında kaldı ve Rosa anne kucağından uzak bir yerde az korumalı bir âlem ile ilişki kuran oğlunun nasıl bir değişikliğe uğradığını görmekten allak bullak oldu. Aynı senenin 11 Kasım günü Domenica Garibaldi'nin Santa Reparata adlı gemisi ile yola çıktı. Babası onu 1825 senesinin Nisan ayında Roma şehrine götürdü.

Jübile Zamanı Roma'sının Etkisi: Başkent Roma Efsanesinin Yaratılması

Giuseppe, 1825 senesinde Jübile'nin kutlandığı sırada, bir rastlantı sonucu Roma'ya gitti. Babası ile beraber orada iki ay kaldı. Roma'nın limanında bulunan babası burada tüccarlarla pazarlıklar yaptığı sıralarda, çocuğu ise bu şehirde ruhunun dolu olduğunu hissedip, antik çağ ve Latince hakkında az fakat yoğun bilgisi sayesinde galeyana geliyordu. Sonradan belirttiğine göre, evvela Kayser'ler devri Roma şehrini, ikincisinde Papaların Roma'sını gördüğünü fakat bu arada Roma'nın gelecekte İtalya'nın başşehri olacağını hayal ettiğini ifade etti. Maamafih şehirde rahip ile din okulları öğrencilerinin çok sayıda olduğunu gördü. Jübile için yapılan dinsel faaliyetler, bayramlar ile hareketli Katolik Kilisesi'nin varsıllığı ve zanaat bakımından çok aktif olan halkın fakirliğine şahit olurken onların iâşe noktasında hemen her şeylerini saraydan ve dinsel kuruluşlardan edindiklerini de gördü. Gian Gioacchino Belli o sırada sesini Romalılara duyurdu.

Roma Cumhuriyeti'nin parlak devrinde (1850 senesinde Jübile yapılması) Garibaldi Roma'ya 1875 yılında geri geldi. Fakat Jübile "kapalı" olup yanıt vermedi. Bu günler tutuklu Papa ve *Non Expedit* günleri idi.

1825 senesinde Roma'da görülen gerçek ve şahsen yaşanan terörün tasvirini Giancarlo Alù şu satırlarında kaleme aldı: "*Bu sene iki carbonaro (kömürcü)*

Piazza del Popolo adlı meydanda idam edildiler ve bütün Roma halkının zorunlu olarak buraya sürüklenip seyretmeleri ve ibret almaları istendi. Biri Casena'lı diğeri Brescia'lı olan Montanari ve Targhini adlı kişiler 23 Kasım günü öldüler ve cesetleri de "muro torto" (işkence duvarı) denen mahalde haydutlarla fahişelere ayrılmış bir çukura atıldı. Polisin bu çok sert bastırma hareketi, Yahudileri Engizisyon mahkemelerine sevk etmeye yol açtı ve Roma şehrinde yaratılan Ghetto'ya sürüldüler, mallarına el konulduğundan başka çoğu da işlerini yitirdiler, bu sırada din değiştirmeleri de istendi" (Alù, 2000: 153-154).

Böylece Jübile'nin zamanı yansıttığı ortaya çıkıyor: "Zaman geçince bu jübileye girişmenin esas nedeni başta Napolyon ve Avusturya olmak üzere bazı şansöyelerin en sonunda Papa XII. Leone'nin Dışişleri Bakanlığına kadar yansıyan tedirginliklerini meydana çıkarmak idi. Hatta Papa bu sırada "hacı cübbesi altında" siyasal fitnecilerin Papalık topraklarına sızmalarından çekindiğini de itiraf etti. Bunu güvenceye alan da Papanın kendisi idi. Havanın nasıl bir karanlık içinde olduğu hakkında Massimo d'Azzeglio şöyle tanıklık eder: Roma'da bulunduğu sıralarda Torino'ya ağlayarak döndü ve ruhu sağlam olsa bile öyle oldu. Tiyatrolar yok, bayramlar yok, danslar yok, kabul merasimleri yok... alanlarda kuklalar da yok. Onu en çok saran korku, Roma şehrinin on iki ay boyunca "ruhani ayinlerin yapıldığı büyük bir alan" olması idi. Stendhal adlı yazar da şunları kaleme almıştı: "bir zamanlar bir jübile Roma'da her bir sınıf insanda 400 bin kişiyi bir araya getirirken 1825 senesinde ancak 400 tane dilenci vardı"⁹. O tarihte Papalık makamında Leone XII. (1823-1829) bulunuyordu.

Garibaldi'nin yaşamda olduğu sırada onun ardılları sırası ile şöyle idi: Pio VIII. (1829-1830), Gregorio XVI. (1831-1846), Pio IX. (1846-1878) ve Leone XIII. (1878-1903).

Garibaldi Tanrı'dan korkan bir adam olmakla beraber, o tarihten itibaren dinler, Katolik kilisesi ve ruhban sınıfına dair bakışı hep aynı kaldı.

İşte böylece onun bulunduğu yüzyılın başında varsıl ve bilge bir gençlik muhitinde yaptığı seyahatin özelliği belli oluyor: Yunanistan, Roma, İstanbul gezilerinde bir bilge gezgin kimliği ile değil, fakat dünyayı, insanları seven bir denizci olarak yaptı ve o çağdaşları gibi sürekli iktidarlara karşı durdu.

---

⁹ Düzenleyen Giulio, 1999.

İstanbul: Antik Dünya ile Çağdaş Dünyanın İlk İzlenimleri Arasında Geçen Bir Yaşam Deneyimi

Garibaldi'nin İstanbul'da iken bir muhitten diğerine geçerek burada üç sene boyunca kalması önemlidir, zira bu delikanlı hem kendi kalitesini ispat etti hem de şehrin olağandışı bir gözlem yeri olmasından dolayı burada konformist olmayan bir kültür ve alışkanlıklar kurulabildi¹⁰ (Baratta, 1831). Yunanlılar denildiği zaman Garibaldi'nin aklına deniz haydutları ve şarkılar gelirdi. Bu sorun Atina'daki İtalyan Kültür Enstitüsü'nün düzenlediği bir bilimsel toplantı esnasında detaylı olarak ele alındı ve basılı olan bildirimler kitabında bol miktarda kaynakça bulunmaktadır¹¹. Hâlbuki XIX. Yüzyılın ilk yılları esnasında bir etki altında kalmadan İstanbul'a gelemezdi. Bu yol kesişmesinin birçok nedeni vardı ve bir tek pazar yerini dolduran Anadolu'dan gelme halk değil, fakat uluslararası durumu ilgilendiren bir takım çareler de bulunuyordu.

Elbette ki ilk sırada, her zaman olduğu gibi, teknik ve ekonomi vardı. Buharlı gemi ile seyahat etme kolaylığının gelişmesi, her ne kadar 20'li senelerde az da olsa, yelkenli gemilere göre daha süratli olunabiliyordu.

İkincisi de İzmir gibi büyük bir limanda, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen siyasal sığınmacıların varlığı olup, Napolyon İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra oluştu. 1821 ve 1831 senelerinde patlak veren ihtilallerde oldu. Avusturya, Fransa, Piyemonte, Napoli ve daha başka şehirlerdeki hapisanelere atılmak istemeyen liberal düşünceli kişiler ülkelerini terk ettikleri sırada, sonradan geri dönebilme ve olası bir mücadeleyi devam ettirebilecek harareti bir ümit içinde bulunuyorlardı.

Üçüncüsü ise Osmanlı İmparatorluğu'nun durumudur. Özellikle Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra artık küçülmeye başladığı için, deniz kuvvetlerinin zayıflığı ve Avrupa devletleri arasındaki etkinliğinin azaldığı bilinmektedir. Liberal fikirlerin yayılması, yönetimi altındaki toprakların Avrupa milliyetleri ile olan ilişkilerde bir zorluk yarattığı da hissedilmektedir.

---

¹⁰ Şehrin çok canlı bir tasvirini yapar. Diğer tasvirlerde oryantalistlerin yapıtlarında ve günümüzde Orhan Pamuk'un muhtelif kitaplarında bulunur. *İstanbul*, İtalyancaya tercümesi Torino, 2006. Bu arada şu kitabı unutmamak gerekir: *Histoire d'Istanbul*, Paris, 1996.

¹¹ Atina'daki İtalyan Kültür Merkezi yayını, *Garibaldi e il Filellenismo Italiano nel XIX secolo*, Atina, 1985.

Osmanlı İmparatorluğu bir süreden beri Garp âlemi ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştı. XVIII. yüzyılın sonunda Avrupa'nın önemli başşehirlerinde daimi elçilikler oluşturuldu ve sırasıyla da; evvela 1793 senesinde Londra, sonradan da Viyana, Berlin ve Montesquie'nün İran mektuplarında konu ettiği Paris elçiliği gelir.

Bernard Lewis, Müslümanlar ile Avrupalılar arasındaki ilk teşkilatlı ilişkileri çalıştığı zaman, Napolyon İmparatorluğu'ndan kaçan siyasal sığınmacıların, eğer üst düzey bir yetenekleri varsa İstanbul'a ulaştıkları zaman çok iyi karşılandıklarını açıklar ve şu satırlarda yazar: *"Bu elçiler seyahatlerine tek başlarına çıkmazlardı. İletişimlerini sağlamak için aracı olmak üzere Yunan kökenli dragomanları yanlarında bulundurmaktan başka, genç Türk yazmanları da yanlarına alırlar, onların başta Fransızca olmak üzere yabancı dil öğrenmelerini ve Batı cemiyetini tanımalarını isterlerdi. Gerçekten de bu gibi misyonlar sayesinde az sayıdaki Türk genci, bir Avrupa başkentinde kalıp, bir batı dilini gayet iyi öğrenir, böylece Avrupa uygarlığının ilk temel bilgilerini edinmeye başlardı.*

Osmanlı padişahları, devletin yaşamasının devamını sağlamak için Batı uygarlığı ile karşılıklı bağlantı kurmak amacı ile Saray'dan teşvik edici kararlar çıkarttılar. Avusturya ve Rusya gibi iki kuvvetli komşuları sürekli olarak İstanbul'a ilim, müzik, günlük davranış ve giyimler ve hatta siyasal erki dinsel erkten ayırmak için yeni bir hürriyet anlayışına sahip olmak isteyen toplulukların siyasal yaşamları ile ilgili değişiklik haberlerini yolluyorlardı.

Konusuna devam eden Bernard Lewis, geri dönen bu kişileri, *"büyük bir kısmı hükümet nezdinde memuriyetlere getirildiler ve bütün olarak da Osmanlı bürokratik hiyerarşisinden çok farklı ve temelden ayrılan yeni ilkeler getirdiler, kısmen de olsa Batı kökenli çıkarlar ve faraziyeler yarattılar. Yeni oluşturulan çağdaşlaşma eğilimleri ile beraber yaratılan askeri kara ve deniz akademilerinde eğitim gören bu yeni subaylar batılılaşma hareketi içinde yeni medeni yaşamı yarattılar"* (Lewis, 2004: 171).

İstanbul'da bulunan Levanten cemaat yenilik hareketleri ve iletişimin kolaylaştığı sıralarda siyasal erk içinde yararlı bir düzeye geldi. Bütün Avrupa kıtasında kök salmış bu aileler, çok sayıda dil bildikleri için Avrupa'daki hanedanlar Roma'daki kilise ile ilişki içinde idiler ve bu Levantenler genelde tüccar olup yetişkin ve varlıklı idiler. Böylece kendileri

Şark taraflarındaki işlerini yürütürken akrabaları da Garb’da aynı tutumu gösterirlerdi. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunan bütün Avrupalılar bu düzeyde değillerdi fakat Levanten cemaat tamamen Katolik mezhebini benimsediği için aralarında sıkı bir bağ bulunuyordu. Büyük aileler kendi çevrelerinin dışında evlenmezlerdi. Yabancı ūlkelerin elçiliklerinde dragomanlık görevlerinde bulunurlar, devletin sınırları içinde konuşulan sayısız dillerin fevkalade bir çevirmenliğini de büyük şehirlerde yaparken Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında konuşulan lehçeleri de bilirlerdi. Ailelerin büyük kısmı şehrin batısındaki Pera (Galata) denilen mahalde görkemli saraylara sahipti. Avrupa’dan gelen gemiler buraya yanaşırlar, Pera’da kuruluşları bulunan Liguryalılar özellikle ilgilenirlerdi. Gemiciler için bir hastanesi, misafirhanesi ve yemekhaneleri vardı. Diğer taraftan da Pera’da varıl ve yoksulların bir arada olduğu bir halk karışımı vardı. En güzel evler keresteden inşa edildiği için büyük yangınlar esnasında mahalleler tamamen yok olurdu. Hayvanlar ve insanlar sarp sokakları paylaşırlardı, hepsi eski Galata kulesine doğru yönelirlerdi. Su asla eksik olmazdı. Selvi ağaçlarıyla süslü küçük mezarlar (hazireler) şehrin bir parçası idi. Pera’da yapılan musiki aletleri saraylara gönderilir, başkentin pazarlarından gelen egzotik kumaşlar, devletin en uzak eyaletlerinde üretilen mallar da gönderilirdi. Bu sırada Galata Sarayı’da yapılıp buraya getirilen genç subay adayları okulda bulunan Avrupalı eğitimciler ile beraber doğrudan ilişki içinde bulunurlardı.

Genç yaştaki Garibaldi İstanbul’a geldiği zaman, Osmanlı âlemi daha evvelden de Batı kültürü tarafından “keşfedildiği” gibi, çağdaş dünyaya uyum sağlamak için uygun gereksinimleri aramakta idi. Osmanlı şehirlerinde siyasal sığınmacılardan başka sanatçılar, müzikçiler, ozanlar da gelişlerinde kabul görüyorlardı. Şark’ı öğrenme modası daha da yayılıyor ve Şark âlemine seyahat etmek kültürlü Avrupa gençlerin özendiği bir şey oluyordu. Alphonse de Lamartine bu nedenle 1832 senesinde uzun bir gezinti yaptı. Osmanlı padişahı mimarları, matematikçileri, çizimcileri sarayına davet edip, büyük camilerin bulunduğu antik kentin dışına yeni bir kent yapmak istiyordu. Elit sınıf arasında yeni gereksinimler duyuluyordu. Osmanlı toplumunda halka açık hamamlar, o devir için sağlık alanında yeterli olmakla beraber, artık gereksinimleri karşılamıyordu, salgın hastalıkları önlemek için hayvanlar, atlar, develer bir arada olmadan pazarları ve insanları korumak gerekiyordu.

Garibaldi’nin gelişinden kısa bir süre önce, İstanbul’un görünümünün ilk yenileşme girişimleri, tanınmış ressam Melling tarafından varıl ayrıntılarla

dolu yapıtında sihirli havayı ölümsüz kıldı¹². Buradaki görüntüler Boğaziçi kıyılarında yapılan sarayları gösterirken, Avrupa tarzı yaşamak isteyen egemen sınıfların isteğini de belirtir. Bu noktada yalı denilen binaların yapımı için Avrupalı mimarlar görevlendirilirdi. Burası, genç Garibaldi'nin doğduğu Nis kentinden farklı olduğu gibi, daha dün ortaya çıkan Odessa'dan da, Ege denizindeki küçük şehirlerden de farklı olmasının yanında, Garibaldi'nin kısa bir zaman önce gördüğü Roma şehrinden de çok daha büyük ve hareketli idi¹³.

Fakat bu arada, hastalık için bulunduğu zamanı da yaşamak gereklidir. Liguria'luların sağlık evinde misafir olup, pek fazla meşhur olmayan Doktor Diego tarafından tedavi edilen bizim genç adam iş arar. Nis kökenli kibar bir hanımla tanışır ve ona kalıcı bir yer veren ve ardından iş veren bu kadın bir pansiyon (otel değil bir okul) yönetmektedir. Belki de onu sağlık evine yollayan bu hemşerisi idi. Böyle bir cömertlik karşısında teşekkür eder. Başarılı bir öğretmen bulunur. Ahşaptan yapıldığı belli olan bu okul artık yoktur. Garibaldi adına yapılp da orayı süsleyen levha ise kurtarılmıştır ve şimdi *Società di Mutuo Soccorso*'da bulunmaktadır. Şimdi hüzün dolu bir görünüşü olan bu mahalleler bir zamanlar elçilikler, önemli sarayların bulunduğu bakımlı mahallelerdi. Bir süre sonra burada oturan kişiler daha sağlıklı bir yer olan Boğaziçi kıyılarına taşınmaya başladılar. Artık nüfus kaybeden bu mahallelerde ilk matbaalar Fransa'dan gelen gazetelerin satıldığı dükkânlar bulunuyordu¹⁴.

---

¹² Anton Ignace Melling 1763 yılında Karlsruhe'de doğdu. Çok genç yaşta iken Şark'a seyahat etmeye başladı ve 1795 ile 1803 yılları arasında İstanbul'da Selim III'in maiyetinde kaldı. Eseri: *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore*, Paris, 1803.

¹³ Yenilikçi bir padişah olan Mahmud II, 1808 le 1839 yılları arasında tahtta kaldı. Bizi ilgilendiren yıllarda Navarin'de donanma yenilgiye uğradı (1827), 1829'da Yunanistan bağımsızlığını elde etti, Fransızlar Cezayir'e 1830 yılında çıktılar ve Mehmed Ali Paşa'da Suriye ile Anadolu'nun güneyini ele geçirdi. Antonio Baratta *Costantinopoli 1831* adlı eserinden başka 1840 tarihli hacimli bir kitabında, başta mimarlık olmak üzere padişahın Batılı kültüre olan ilgisi açıklanır. Yaptırttığı yeni sarayı da Avrupa klasisizme örnektir. Baratta, ayrıca İstanbul'dan Karadeniz'e doğru Boğaziçi'nin bir planını çizmiştir.

¹⁴ İstanbul'daki İtalyan Kültür Merkezi ile Mutuo Soccorso adlı derneğin kendi yayınları, az sayıda basılı muhtelif yapıtlardır. Görülmesi gerekli araştırma ise şudur: Roberta Farrazza, "La Società Operaia di Mutuo Soccorso di Costantinopoli 1863-1913", *Memorie e Documenti*", şu kitabın içinde, *Gli Italiani di İstanbul...*, ss.119-144.

Genç Garibaldi için bu yıllar ise bir bekleme devri idi. 1829 senesinde pek ala Nis şehrine dönebilirdi, zira Türk-Yunan harbi vesilesiyle kapanan liman artık açılmıştı. Fakat bu yeni dünyayı çekici buldu ve belki de çalışabileceği işi de bulmuştu. Uluslararası dengeleri araştırmak, kendi yolunu çizmek için daha başka bir gözlem yeri bulabilir mi, hâlbuki İtalya'nın geçmiş ve günündeki sorunlarını okumaya girişti ve kaderini aydınlatacak bir şey nerede bulabilirdi ki?

Nis'li Bayan Sauvaigo'nun pansiyonundan Timoni ailesinin evine geçti. Timoni'ler babadan oğula geçen elçilik tercümanlığı, amcadan yeğene geçen din adamlığı yapan ve genç yaşta bile elçi atanabilen Levanten ailelerden birisi idiler. Yerinde davranışları olan, sağlığına dikkatli ve hatta dürüst birileri olarak kabul görürlerdi. Fakat bir denizcidirler. Timoni ailesi böyle birisine İstanbul ile İzmir arasında, deniz yolu ile yapacakları tecimsel faaliyetlerde güvenebilirdi. Bu seyahatler ile ilgili elimizde belge yoktur ve kariyeri içinde de yer almaz. Tagangrog şehrinden 1828 senesinde bir Garibaldi geçer ve başka kereler de bu durum yinelenir. Fakat her seferinde aynı kişi midir? Bununla beraber tarihleme birleşebilir.

Gerçekten gerçekleşmiş buluşmalar için elimizde az sayıda belge vardır ve bundan dolayı da Garibaldi tarafından anlatılanlara güvenmek gerekir, bu arada onun geleceği için nasıl bir imge yarattığı anılarında belli olur.

Daha Sürekli Bir Buluşma: Giuseppe Bidischini

Giuseppe Bidischini (1807-1882) ile çağdaşı Giuseppe Garibaldi arasında o zamanlarda İzmir'de sağlam bir dostluk kurulmuştur¹⁵. Bidischini adlı kişi kendisi hakkında hiçbir şey anlatmadı. Çocukları ve sülalesi de az şey yazdılar. Garibaldi de bu yıllar hakkında tam bir sessizlik içindedir. Bu ailenin tarihi ise zaman içinde sembolikleşir.

---

¹⁵ Benim kaleme aldığım araştırma: "Teresita e le Altre Donne la Famiglia "Allargata" del Generale Garibaldi", şu kitabın içinde: *Garibaldi dopo Garibaldi*, Bari, 2005, ss.21-80. Bidischini ailesine ayrılan birincisinde Italia Bidischini üzerinde durulmuştur. Bidischini ailesi üzerinde çalışan Prof. Alessandro Baldazzi'ye teşekkür ederim. Araştırma hiçbir semere veremedi çünkü Bidischini ailesi burada uzun zaman kalmadı ve Zamvas ailesi de burada kalmıyordu. Bu aile hakkındaki bilgiler Menotti Garibaldi'nin ailesi ile Bidischini ailesinden alınmadır. Bu arada Palmanova şehrinin Parrachia'sına ve Tarihi Arşivi'ne de teşekkür ederiz.

XIX. yŪzyılın başında İzmir’de sayıları artan ve durumları iyi olan Avrupalılar şehre 10 kilometre kadar uzak olan Bournabat denen mahalde kalıcı yer edinmeyi tercih ettiler. Etrafında bulunan mahaller İzmir’in banliyŖsŪ oldular ve ileri gelen Avrupalıların ve İranlıların gŪzel evlerde çalıştırmak maksadıyka kŖylŪ halkı buralarda yaşamayı uygun gŖrdūkleri için kŖylerin boşalmasına yol açtılar. Bornova cemaatine (İtalyan belgelerinde Bidischini ailesi için Burano’lu kaydı vardır) dair ve sosyal açıdan yardıma koşmak için aile içinde Sakız adasından yelkenlerini açmış bŪyūk bir geminin limana girdiği acaba anılarında var mıdır?

Bu Levanten soyluluđun saflıđı, az sayıdaki bŪyūk aileler veya eř deđerdeki muhitlerdeki dikkatli bir siyaset sayesinde devam ettiriliyordu. Bornova’da bir Katolik kilisesi yapıldı. Arřivi de San Pietro kilisesi adı ile bilinen İzmir’deki ibadet evinde toplanmıř olup, 1922 senesinde bu řehirde patlak veren bŪyūk yangında az hasar gŖren bir mahalde idi. Katolik mezhebi içinde Dominiken adı ile tanınan tarikatın mensubu İtalyan din adamları çok bořluklar bulunan bu arřivi ailelere gŖre dŪzenliyorlardı. Giulio adındaki din adamı G. Bidischini ile Zamvas ailesi arasındaki evlilik iřlemlerine dair ise hiçbir iz bulamamıřtır. Bidischini bu tarz belgeleri Palmanova’da kaleme aldracak bir aıkgŖzlŪlūk yaptı. G. Bidischini, Lucrezia Zamvas veya Zanvas ile evlendi. Kadının soyadı galiba Zanetti adının Yunan adalarından gŖ ettikleri sırada bir deđiřikliđe uđramasından ileri geldiđi anlařılıyor. (Zanetti ailesinin kadınları Palmanova’nın diđer ileri gelen aileleri ile beraber Lucrezia adını Bidischini veya Cigaina’lar ile beraber kullanırlardı ve Palmanova řehrindeki nŪfus kayıtlarında aynı anlamı tařıyan kayıtlar bulunmaktadır). Giuseppe Garibaldi’de bu Levanten cemaatinin saflık kŖkenlerini devam ettirmeyi kendi çıkarına uygun buldu. G. Garibaldi’nin en bŪyūk ođlu Menotti Garibaldi’nin, Giuseppe Bidischini’nin kızı ile evlendikten sonra dŪnyaya gelen torunları Bidischini ailesinin nasıl bir kŪltŪrsŪzlŪđe uđradıđını gŖsterir. Zira İtalya’ya geldikten kısa bir sŪre sonra kadınların yařamlarına karıřıp, hep beraber evde kalıp çok az dıřarıya çıkma izni vermek gibi Levanten cemiyetin uygulamalarını buraya getirmiřlerdir¹⁶. Levanten ailelerin bıraktıkları belgeler, řehri tahrip eden sŪrekli yangınların esnasında ahřap yapılı evler ile beraber yok olmuřtur. Belleđin bu yitikliđi karřısında Avrupa’da kiřisel belgelikleri ve soy kŪtŪđŪnŪ yazdırırlar veya Bidischini ailesinde Ŗrnek olduđu ūzere tarihe geçmek isteyenler vardı... Veyahut da tařtan inřa edilmiř bŪyūk sarayları olanlar idiler.

---

¹⁶ Verdiđi bilgiler ve kıymetli belgeliđinden dolayı Maria Stefania Ravizza Garibaldi’ye teřekkūr ederim.

“İtalyan” mahallerin diplomatik temsilcilerinin durumu, belgelenmenin kesik kalmasının özelliğini açıklamaktadır: *“Excepté le consulat sarde qui dirige par un consul titulaire envoyé d’Italie, les autres consulats italiens de Smyrne son confiés a des negociants, le plus souvent originaires de la région qu’ils représentent ou à des individus chargés aussi de plusieurs autres petits consulats. Ces consulats ne joue pas véritablement un rôle important. En l’état actuel de cette recherche et compte tenu de l’absence d’études consacrées à la presence des “colonies” italiennes dans l’empire ottoman, il est impossible de fournir plus d’informations sur leur fonctionnement, sur les règles qui les régissent ou controle exercé sur les nationaux qui en dependent”* (Smyrnelis, 2006)¹⁷

Bidischini ailesi 1847 senesinde Türkiye’den ayrıldı. O sıralarda sahip olduğu evlatları, en büyüğü Augusto 1834 senesinde İzmir’de dünyaya gelmişti. 1835 senesinde Francesco doğdu sonra da Enrico ile Giuseppe, kız olarak da Maria Elvira ile Eloisa dünyaya geldiler. Paolino adlı oğlu 1847 senesinde, Romano ise 1853’te doğdular. Menotti’nin eşi olan Italia ise 1852 senesinde İzmir’de dünyaya geldi, zira Venedik Cumhuriyetinin yıkılışından sonra Bidischini ailesi İzmir’e sığınmıştı. Baba Giuseppe Bidischini, Venedik hizmetinde iken, ailenin siyasal alanda bir epopesi 1848 senesinde başladı. Marghera’nın savunması esnasında Augusto ağır bir şekilde yaralandı, tükendi ve 1853 senesinde öldü. Henüz genç yaşta olan Francesco Bidischini de buna katıldı. 1853 senesinden sonra ailenin görevi değişti. Mille (Binler)’lerin seferinden sonra Francesco ile Eloisa’nın kocası Yüzbaşı Pietro Lavagnolo da katıldı ve Isernia’da öldü. Enrico ise Bezzeca denen mahalde öldü ve anısı için Palmanova’nın merkez meydanında kemerin altında bulunan, Risorgimento uğruna ölenleri anan yazıt yer aldı. Agro Romano denen mahalde cereyan eden savaş esnasında Giuseppe’nin oğlu Giuseppe ile Francesco’da katıldılar. Giuseppe ağır bir şekilde yaralandı ve Castel Sant’Angelo’daki hastaneye kaldırıldı ve kız kardeşi Eloisa da yardımına geldi. Bu yardım faal bir yaşam için gerekli idi. Menotti Garibaldi 1868 senesinde Italia Bidischini ile evlendi.

Çatışma alanında olan ve daima yaşayacak olan bu aile, G. Bidischini (baba olan bu zat Romanya’da da ekonomik faaliyetlere girişti) öldükten sonra onu Menotti Garibaldi, Italia’nın annesi Lucrezia da izlediler. Mille’lerin seferinden sonra Caprera’nın misafiri olan Francesco, 20 Mayıs 1907 günü Roma’nın Trastevere tarafındaki San Gallicano adlı antik hastanede öldü.

---

¹⁷ Özellikle bkz. “Les italiens au XVIII. et XIX. Siècles”, ss.60-73

Ancak iki aile hakkında samimi bir Őeyler anlatıp Risorgimento hareketindeki yaŐam ve mŪcadeleleri beraberce nasıl geĀirdiklerini de kaleme almıŐtı¹⁸.

Bir aralık İstanbul'daki İtalyan KŪltŪr Merkezi mŪdŪr vekili olan Bayan Roberta Ferrazza, bana gŪsterdiĐi bir belgede G. Bidischini'nin *Mutuo Soccorso di Istanbul* adlı cemiyetin Őeref ūyeliĐine seĀildiĐini itiraf ediyordu ve bu durum kızının Menotti Garibaldi'nin evlenmesinden kısa bir sŪre sonra idi. Kendisine teŐekkŪr ederim.

Levanten tabir edilen ailelerin bŪyŪk bir kısmının kŪkenleri İtalyan Devletleri'nin muhtelif Őehirlerinde idi. Mario Gessi gibiler de diplomat idiler ve Gessi ile Garibaldi'nin tanıŐtıkları da olasılıklıdır. OĐlu olan Romula tanınmıŐ bir coĐrafyacı, kâŐif ve antropolog idi. Ravenna ile İstanbul arasında bir seyahat esnasında, 1831 senesinde dŪnyaya geldi. 1858-59'da Trentino'da Garibaldi ile ĀatıŐtı. SŪveys'de 1881 senesinde ūldŪĐŪ zaman Alberto gŪlŪnŪn civarını inceledi ve Mavi Nil denen mahalleri de keŐfetmiŐti. "Sudan'ın Garibaldi'si" olarak tanındı. General'in dŪrdŪncŪ oĐlu olan Ricciotti Garibaldi'nin arkadaŐı idi. YaŐarken kaleme aldıĐı *Sette Anni nel Sudan Egiziano (Mısır Sudan'ında Yedi Sene)* adlı eseri ūlŪmŪnden sonra 1891 senesinde yayınlandı ve Riciotti Garibaldi'nin oĐullarından Sante (1885-1946)'nin aklını ateŐledi ve genĀlik seneleri (1903-1912) esnasındaki maceraları tekrar yaŐadı.

ŪĐrenmek ve ŪĐretmek: Timoni Ailesi

GenĀ Garibaldi, Sauvagio pansiyonunda kaldıktan sonra Timoni ailesi tarafından ūĐretmenlik yapması gayesiyle kabul edildi. Āok genĀ bir aile olan Timoni'leri tanımak zordur: Levanten bir aile olan Timoni'ler Osmanlı İmparatorluĐu iĀinde ve aynı zamanda Batılı devletlerin elĀiliklerinde dragomanlık gŪrevlerinde bulunurlardı. Bu gŪrev, Őehrin kozmopolit

---

¹⁸ Francesco Bidischini, gŪnŪllŪ olarak "uno dei Mille" (Binler'den biri) diye imza atıp, 1879 yılında Roma'da yayınladıĐı, *Garibaldi dal 1860 al 1879* adlı yapıtı Francesco Caprera adlı kiŐinin savaŐlarını ve kalıŐ gŪnlerinin ayrıntılı bir tanıklıĐıdır. 1883 yılında da gene, Roma'da *Preti e Sciacalli* adlı bir kitap daha yazdı ve kendi yaŐam ūykŪsŪ sonunda ruhban sınıfı karŐıtı eleŐtirilerde bulundu. 1907 yılında ise *Garibaldi nella Vita Intima* adlı kısa ve dŪŐsel bir yapıtı yazdı. Aile yaŐamı ūzerine 3 Nisan 1896 tarihli Urbano Rattazzi adlı kiŐiye yazılan bir mektupta ūykŪsŪ vardır ve bu belge gŪnŪmŪzde Roma'daki Istituto per la Storia de Risorgimento adlı dernekte korunmaktadır.

yapısından dolayı, hem Osmanlı açısından hem de Avrupalı bakış açısından çok önemli idi. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde konuşulan diller çok sayıda idi ve bir tanesinden diğerine geçebilmek için özel bir dŪşŪnsel elastikiyet gerekirdi. Timoni'ler ile benzer aileler, Levantenlerin adeta kutbu sayılan Katolik Kilisesine eskiden beri bağlı idiler. Asırlardan beri uluslararası cemiyet içinde özel bir yer edinirlerdi bu da hizmet verdikleri ūlkenin fonksiyonuna göre olan ulusçuluk bağlantısına bakış açısı olup hep Levanten kaldılar. Böylece ulusalcılıktan öte kişiliği ön plana aldıkları için bir elilikten diğerine geçebilirlerdi. Levanten cemaat, asırlar boyunca kan ve din bağlılığı içinde dŪzenli bir birlik yarattı. Katolik kilisesi de bu ailelerin yaptıkları hizmeti değerlendirip Hristiyanlık içinde görevlere çağırdılar ve din adamı olmak isteyen çok sayıdaki fertleri kabul ettiler ve hatta kilise teşkilatı içinde yŪksek makamlara da geçmelerini sağladılar. Böylece Levantenler uzun bir sŪre herhangi bir ulusalcılık hareketine girişmeyip, bir kurumsal kozmopolitlik içinde kaldılar. Garibaldi'nin bunlardan öğrenecekleri vardı, zira çarpıştığı bir ūlkenin vatandaşı olduğunu veya ideallerini paylaşmaya giriştiğini söylerken, eęer İtalya bir başka topluluk ūzerine saldırıya geçerse derhal reddetmeye hazır olduğunu da ekledi.

Levantenlerin durumu 19. Asırda değişti. Artık onlar da bir ulusalcılık akımı semeliydiler. Faaliyetlerini mantıklı yapmalarının gerekli olduğu, Avrupalı görevlilerin verdikleri hizmetlere karşılık da beklentileri bulunuyordu. Oğullarını Avrupa'ya eğitim için yolladılar ve bunların çoęu da belirli bir ulusalcılık karakteri kazandılar. İsveç, Almanya, İngiltere, İspanya, Amerika Birleřik Devletlerinde bulunan Timoni ailesi buna bir örnektir. Dragomanlık görevleri ile beraber hanedan için de tabipler, ilim adamları yetişti ve Avrupa ile yeni bir ilişkiye girmeleri sayesinde yaşamlarında değişiklikler yarattı. İstanbul ve İzmir'de gŪvenceli olan evlilik ilişkileri, artık yŪzyıllık bir çevrede bir bŪtŪnlŪk olarak devam etmiyordu. Batılı ūlkelerin diplomasi uygulamaları da değişiyordu. Bununla beraber 19. Asır başlarında Timoni, Pisani, Testa gibi hanedanların İstanbul yaşamı içindeki yerleri önemli idi.

Bu bŪyŪk ailelerden bir tanesinin mensubu olan Livio Amadeo Missir de Lusignan, Timoni ailesi hakkında detaylı bir çalıřma yapmıř ise de, bunlar Osmanlı ūehirlerinde hŪzŪn yaratan sŪrekli yangınlar esnasında yok olan belgelikler yŪzŪnden ancak faraziyelere dayanmaktadır (Amadeo, 1978 ve Gautier, 2001). Timoni ailesi ticaret ve bankerlik yaptıkları için, Pisani ailesinden daha uzun bir sŪre ulusal hŪkŪmetlere karřı baęımsız kaldı.

Bankerlik işini yapan galiba Luc Timoni idi ve 1825 senesinde vefat etti. Avusturya devletinin dragomanlarından birisinin yeğeni idi. Dedesi İngiltere dragomanı idi. Georges adındaki oğlu da 1825 senesinde henüz 16 yaşında iken İsveç elçiliğinde göreve başladı ve yaşamının sonlarına doğru İsveç'e yerleşti¹⁹. Luc adlı kişinin kardeşlerinden birisi de Avusturya devletinin dragomanı idi. Louis Timoni'nin çocukları Von Timoni olarak tanındılar. Georges adlı kişinin yeğeni de İspanya hizmetine geçti. Georges adlı bu genç kişiden başka bizi ilgilendiren tarzı, Luc'un daha başka erkek çocuklarının bulunması idi. Garibaldi'yi hoca olarak görevlendiren dul bayan Timoni, belki Luc'un eşi idi fakat bunun Georges adlı olandan başka üç değil fakat yedi tane çocuğu olduğunu belirtmeliyiz. O yıllarda bir başka dul bayan İstanbul'da Timoni di Schiò diye tanınan bir Timoni daha vardı ve bunun çocuk sahibi olup olmadığını bilmiyoruz. Belki Fransa'nın Sakız Adasında görevlendirdiği bir diplomattan dul kalan bu hanıma, Garibaldi Fransızca ve bu arada güzel yazı öğretti.

Timoni ailesi hakkında şunu söyleyebiliriz: yüksek, kozmopolit seçkin bir muhit. Eğer genç bir denizci bu eve girebilir ise, bunun anlamı yeteri kadar düzeyli ve iyi izlenim bırakmadır. Bizim genç Garibaldi'nin de Napolyon devrinde doğduğu Nis şehrinde bunun bir havasını almış olarak, şimdi de Timoni evine girmesi sayesinde bir aidiyetlik hissini alması yanında ulusalcılık aidiyetini de gördü.

Onun gizemli tabip Diego ile benzer bir çıkar içinde olması da olası idi, zira Timoni ailesinin mensupları arasında tabip uzmanlar vardı ve bu arada Cenova kökenli olduklarını da belirtiyorlardı.

Garibaldi'nin kaldığı Timoni sokağının nerede olduğunu Livio Missir de Lusignan bize haber vermiyor. Garibaldi'nin 1831 senesinde kalmak için gittiği sokak civarında eski Timoni Sokağı vardı, burada da şimdi "Monseigneur Timoni" adlı sevimli bir kahvehane bulunmaktadır.

Livio Missir de Lusignan'ın detaylı araştırmasından başka, A. Gautier tarafından kaleme alınmış bir yapıt elimizde bulunmaktadır²⁰. İleri sürdüğüne göre İmparatorluk zamanında Angelo Timoni adında birisi (Ange) İstanbul'daki Fransa elçiliğinde ateşe idi. Salnitro'da konsolos temsilcisi idi. General Andreossy onu 17.3.1813 günü Galatz'a konsolos

¹⁹ Burada tarihlerde bir hata vardır. Eğer Georges, 1811 senesinde doğmuş ise 1825 yılında 16 değil fakat 14 yaşında olmalıdır.

²⁰ Bkz. A. Gautier ve Livio Missir de Lusignan

vekili yaptı, fakat görevi üç yıl sürdü. 1825 senesinde, onun İstanbul'daki Rusya elçiliğinde şansölye olduğunu biliyoruz.

Luc Timoni ve Suzanne Aide ikilisinin oğlu olan Ange-Luc Timoni 1825 senesinde aynı görev ile Rusya elçiliğinde bulunuyordu. O halde konu ettiğimiz Georges adlı kişi Luc'un büyük oğlu olamaz mı? Garibaldi'yi misafir eden de dul bayan Suzanne Aide adlı kişi midir? Çok karmaşık bir konudur.

Hasta denizcinin tedavi edildiği mahallin yeri daha çok bellidir. Luigi Dominici tarafından yazıldığına göre, o sıralarda İtalya ile Türkiye arasındaki ticaret alışverişleri için faal bir rol oynayan Ligurya kökenli yelkenli gemilerin kaptanları tarafından yapılan girişim ve katkılar sonucu 1815 senesinde küçük bir sağlık ocağı kurup, hastalandığı zaman limanda kalan denizcilerin yatırılmaları ve yardım görmeleri sağlandı. Bu sistemin devam ettirilmesi için gemi kaptanları hem limana yanaştıklarında hem de Karadeniz'e transit geçiş yaptıkları sırada iki lira verirdi. Bu küçük sağlık ocağı 1825 senesinde 6-7 odalı ve 15 yataklı, eski mahallede bulunan ahşap bir binaya geçti ve burada sürekli bir tabip ile San Vincenzo dei Paoli tarikatına bağlı bazı rahibeler bulunuyordu. Böylece artık küçük bir ocak değil, tam teşekküllü bir hastane yaratıldı. Dominici'nin belirttiğine göre, hiç şüphesiz ki denizci Giuseppe Garibaldi burada kalmıştı (Dominici, 1975: 53-54). Boğaziçi'nden Galata kulesine doğru uzanan daracık sokakları geçtiğimiz zaman, Cenova'lıların XIV. Yüzyılda inşa ettikleri kargir bir bina görürüz. Yüzyıllara meydan okuyan bu yapı, Garibaldi'nin İstanbul'daki varlığının bazı sırlarını sinesinde barındırıyor.

Dominici'ye göre 1831 senesinde bir sağlık ocağı vardı. Fakat (bu gencin İstanbul'da kalışının ilk dönemine ait zamanda anlatıldığı üzere) bu sağlık ocağı 1828 senesinde yapılmıştı. Diğer taraftan da, Yunanistan'daki çalkantılar ve Türkiye ile Mısır arasındaki sorunlar için de olsa, liman uzun zamandan beri abluka altında olmadığı için, Garibaldi 1831 senesinde İtalya'ya döndü.

Nerede kaldığı sorunu çözümsüz kalıyor. Gencin kaldığı ev acaba Timoni ailesinin mi? Veya kendi seçtiği bir ev olabilir mi desek bu kez az bir parasal olanağı bulunan bir genç için bu durum beklenebilir mi? Veyahut kendisine de Pera'da güzel bir ev kullanması için verilen Giovanni Timoteo Calosso'nun (diğer adı Rüstem Bey olan bu zatı daha sonra konu

edineceğim) ikametine bağlı olabilir mi?²¹ Anlaşıldığına göre Pera'daki güzel bir Venedik Sarayı için Garibaldi'nin kaldığı yer diyebiliriz ve bir olasılıkla burası Casa Calosso (Calosso Evi) idi. Bu sorunu da İstanbul İtalyan KŪltŪr Merkezi'nin araştırmalarından aktaralım.

Bir Cenova şehri olan Galata'nın, hırçın ve kuvvetli emperyal şehrin yamaçlarında dar ve küçük arsalar üzerinde yapılan bu binalarında dayanışma zorunludur. Geniş olan Boğaziçi'nde ise geçiş yalnız kayıkla olur.

İşte mahaller bunlardır. Merak ve öğrenme arzusu ile dolu olan bir genç için dar olduğu görülüyor. Bununla beraber Garibaldi, Pera'da kaldığı sıralarda limana iner ve Akdeniz'den gelen gemileri karşılayıp İtalya'dan haberler edinir, akranları ile beraber kitap alışverişini veya tartışmalarını buradaki meyhanelerde sürdürŪrdŪ.

Fakat bu durum gencin şehirde uzun kalma nedenini açıklamaz. Hatta yaşam koşullarının sadeliği, fakirlik ile beraber gelişmişliği onu daha problemleri bir duruma getirmiştir.

Giovanni Timoteo Calosso Dięer Adı RŪstem Bey. Esaslı Bir Buluřma mıdır?

Timoni ailesinden sonra bu gerçekten önemli bir buluřmadır. Bir adı da RŪstem Bey olan Giovanni Timoteo Calosso hakkında her řeyi biliyoruz²².

---

²¹ Antonio Baratta, Torino'da 1840 yılında yayınladıęı daha detaylı olan "Costantinopoli" adlı yapıtında Calosso'nun nerede kaldığını daha iyi anlatır. Pera'da bulunan en güzel evlerden birisi olup mahalleyi hŪzŪnlendiren pek çok yangınlardan birisinden sonra ŪskŪdar'da ev sahibi olmuřtur. Eęer yangın 1831 yılında patlak veren ise, Garibaldi de özellikle 1831 yılında Pera'daki bir eve gelmiřti. Bu tarihleme Mutuo Soccorso adlı derneęin eski yazıtında belirtilen tarihtir. Onun koruyucusunu izlemeyip Pera'da kaldığını gösterir. Zira Timoni'nin evinde öğretmenlik görevini sürdürecektir. A. Baratta tarafından verilen bilgiler, kısım I, s.325, kesin deęildir. GŪnŪmŪzdeki Beyoęlu'nun Tintini Sokak ile Deva sokak n.4 aynı mahal olmalıdır. Dominici'ye göre Timoni evinde kaldı. Rue Timoni diye bilinen sokaęın adı Eski Çiçek olarak deęiřtirildi. Baratta, 1840 yılında yaptıęı yayında Calosso'nun bir tablosunu da verir. Bunu ressam ve litograf Gallina'nın yapıtı diye gösterir. Beyin bir TŪrk rozeti tařıması, tablonun İstanbul'da veya dŪnŪřŪnde yapıldığını akla getiriyor. Calosso burada gerçekten gençtir.

²² Giovanni Timoteo Calosso'nun *Mémoires d'un vieux soldat* adlı eseri nadir bulunan bir kitaptır. Bu zat hakkında, *Dizionario Biografico degli Italiani* adlı

Napolyon'un eski bir subayı olan bu Piyemonteli zat Padişah'ın maiyetine girdi ve süvari sınıfının çağdaşlaşmasına girişip, iç oğlan okulunu yönetti. Bu çevrelerde çağdaş düşünceler yayılıyordu. Calosso ile öğrencilerinin çağdaş düşüncelere dair hevesinin, Mazzini'nin genç İtalyanlara vermek istediklerine benzer olduğunu Alphonse de Lamartin de ileri sürer (Alphonse de Lamartine, 1815 ve Berchet, 1985: 428-573). Bu durum karşısında acaba denizci Garibaldi'nin, Latin Amerika'da süvari sınıfı için hazırlıklı olması, belki de İstanbul'da bir başlangıç olduğu akla getirilebilir mi? Donizetti'nin Caprera'ya yönelttiği ıslık/tiz ses, Gaetano'nun esin verdiği kadar hassas değil ise de üstadın orkestra için olağan müziğini, acaba Giuseppe İstanbul'da duymuş ve yerel zevke mi uymuştu?

Padişahın maiyetinde ağırlığı olan yabancılar arasında birinci sıradaki Giovanni Timoteo Calosso adındaki kişi Piyemonte'lidir. Garibaldi'den kısa bir süre evvel İstanbul'a gelen Calosso, bir kazanç niyetinde değildi. Bu sürgün hakkında Baratta tarafından verilen tasvirlerin hepsini tekrarlayamayız. Bu görünüş daha sonra Rustan veya Rüstem adını alan kişi için dışa vurulan bir efsane denilebilir. Kaldı ki Calosso belki bir ihtiras için Padişah'a tanıştırmıştır, bunun yanında bir taraftan çağrıldığı Baratta'nın yaptığı tasvir doğrudur: Bu zat da belki İstanbul'daki Fransa elçisi olan General Guilleminat olabilir, tıpkı çok daha tanınmış Fransa elçisi olan Sebastiani gibi idi ve Calosso bu generalin emri altında Napolyon savaşlarına katılmıştı ve Leipzig şehrinde Genelkurmay karargâhında görev almıştı²³. Sebastiani'den sonra İstanbul'da elçi olan Guilleminat, Napolyon savaşlarındaki büyük epopeyi yaşayan ve sıkıntısını çeken kişileri korumaya alacaktı. Baratta nasıl olur da bizim Kral Efendimiz ekselansının bu subayını (Calosso kısa bir süre de olsa Napolyon ordusu subayı iken) sürgüne gönderebilme zorunda kalmasını açıklayamaz. Napolyon'un bu sabık subayı, Sardunya Krallığı ordusunda kendisine iyi bir makam bulamamıştı, diğer taraftan da Avrupa'da harp sonrası elde edilen toprakların ilhakını onaylamamıştı. Gerçi bir İtalyan vatandaşı hüviyetinde de olsa vazgeçmediyse de dermansız ve parasız olarak çıkmak zorunda kaldığı çeşitli maceralardan sonra ekmeğini Akdeniz'in öteki yakasında aradı²⁴.

---

kitapta bilgi bulunmasından başka şu makalede de bulunmaktadır: Maurizio Costanza, "Antonio Baratta e Giovanni Timoteo Calosso: due sudditi "sardi" nella Costantinopoli di Mahmud II", *Oriente Moderno*, 2005/1

²³ Armand Charles Guilleminot, Napolyon için çarpışmış olanlar arasında sempati toplayan tek kişidir. 1823 yılından 1832 yılına kadar elçi olarak bulundu.

²⁴ Calosso'nun ilk yaşam öyküsü Baratta'nın 1831 tarihli kitabında bulunmaktadır.

Süvari sınıfının ilk öğretmeni, Padişah'ın özel ahırının ustası oldu ve Baratta ile A. De Lamartine onu bu makamda görünce hayran bırakacak bir tasvir yarattılar.

Calosso ile Garibaldi arasındaki iyi ilişkilerin nedenlerine dair Baratta tarafından verilen şu bilgiyi hemen nakledeyim: *“Bu İtalyan hakkında konuşmak mevzusu asla bitmez, her an hak ettiği övgüyü de söylemeliyiz. Altı senelik bir refahtan sonra Calosso varsıl değildir. Talihi onu yüksek makamlara getirdi, uğradığı belalı zamanları asla unutmadı, yüksek karakterini hep iyilik yapmak için kullanıp, koruma isteyenlere verdi. Talihsiz yabancıların hepsi onu sevgi dolu destekçi saydılar, kısır çekişmeler ve ikiyüzlü laflardan uzak durup, gerçek ve yaratıcı işler başardı²⁵.”*

Garibaldi İstanbul'a geldiği zaman muhtelif dillere aşina idi. Limanlara yapılan ziyaretler, karantina, malların boşaltılması veya yüklemesi gibi işler uzun sürerdi. Pek çok nedenlerle yerel dillerden bir şeyler öğrenilirdi. Bunlar arasında Yunanca en eski ve en çok kullanılanı idi, zira bütün denizcilerin her birisinin sahilinde önemli Yunan kolonileri bulunurdu. Yunanlılar bütün tecimsel işlerde vazgeçilmez araçlar idiler ve anlaşmalar için arada bulunmaları önemli güç oluştururdu. Yüksek sınıfın içinde olanlar da Fransızca biliyorlardı. Ligurya'lılar da buna hemen katıldılar. Sayılarının devamlı olarak yükseldiği, Ligurya dilinin dilbilgisi kitaplarının sayısının artmasından bellidir. Bunlar da Odessa şehrindeki Gorki adlı kitaplıkta çok iyi korunan şık ciltlerde görülür ve burada, “İtalyan gramerlerinin dilbilgisi” gibi tuhaf bir yapıt vardır. İtalyan birliğini haber veren bir kayıttır.

Calossa'dan başka Piyemonte kökenliler de Padişah'ın maiyetine asker hoca olarak girdiler. Ricchini ve Grasso adlı kişilerin isimlerini Baratta kaydeder. Saray'da ayrıca Gaillard, Thèvenin, Monier adında Fransızlar da vardır.

Osmanlılar bu sıralarda denizcilik ile elbette ilgileniyorlardı ve bu alanda da bir yenilik yapmak için bazı kişileri ülkelerine çağırışlardı. Bu çağrı ile beraber genç İngiliz olan Kelly adında biri vardır (bildiğimiz tek konu, onun buharlı bir gemi ile İstanbul'a geldiğidir) ve ayrıca kendilerini yenilgiye uğratan Yunanlıları bile, çok iyi denizci oldukları için görevlendirmekten geri durmadılar. Bu kişiler, kısa bir süre zarfında çok iyi bir deniz gücü yaratıp devletin hizmetine sundular, böylece Navarin deniz savaşında yenilgiye uğramalarına göre daha çağdaş bir kurum yarattıklarını, bizim

---

²⁵ Bkz. A. Baratta, age., s.217

yazarımız Baratta 1831 yılında haber vermektedir. Bu arada Kelly adındaki kişinin deniz kaptanı olarak ne yaptığını 1829 senesinde Padişah'ın maiyetine giren bu kişi hakkında fazla bir yaşam bilgisi vermez ve ayrıca Padişah tarafından, hiçbir zaman eksik olmayan tutucu ve ahlaksızların onun daha fazla ilerlemesine engel olmak istediklerini de ekler. Bu kişi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isterdim. Osmanlı denizciliğinin bu yenileşme evresi, katılmamış bile olsa, genç Garibaldi'nin ilgisini çekmiş olabilir. Zira edindiği eğitim ve deneyimler sonucu, Tunus Bey'i tarafından bir düzenleme yapması için çağrılmıştı.

Peki bizim genç, gemilerde olmadığı zaman, nasıl yaşardı? Timoni ailesinin evinde öğretmendi, bakıyor ve öğreniyordu. Elbette ki, Cenovalı'lar tarafından XIV. Yüzyılda inşa edilen eski binadaki taş binaya sıkça uğramaktaydı, çünkü burası Liguryalılar ile diğer denizcilerin yaşadıkları ve yemek yedikleri yerdi. Elbette limana geliyor, sonradan ticaret yapacağı için gemilerin teçhizatına, onarımına ve aletlerine dikkat ediyordu. Onun bu gençlik devrinde nasıl bir ufka sahip olduğunu kim bilebilirdi? Giyim ve davranışlarında bazı eski anıları canlandırmak isterdi. Latin Amerika'da bulunduğu sırada lejyonerlerin giyiminin dikişlerini kendi yapmıştı. Montevideo'daki ilk senelerde ayaklarının altına doğru darlaşan bir tuhaf pantolon ve kuşak, sırtında sade bir kumaştan yapılmış gömlek ve model yapıldı. Yuvarlak kareler gençlik döneminin anısı olabilir mi? Gemiciler için hijyen ne kadar önemli ise bir o kadar da İstanbul halkı için öyle olup şehirde hamamlar ve çeşmeler bolca idi. Garibaldi buna adeta hastalık derecesinde bağlanacak ve bunu da Caprera'ya, çocuklara ve arkadaşlarına zorla uygulatacağı.

Liguryalıların denizlerde ve limanlarda yarattıkları bu büyük yoğunluk, genç bir Liguryalı olan Giuseppe Mazzini'nin yaptıklarının fantastik gürültü dolu sandığı gibidir. Garibaldi'nin o sıralarda Mazzini'nin yaptıklarından bazılarını okuyup okumadığını bilemeyiz ve o sıralarda "Büyük İtalyan" iletisinin bir yıldırım gibi yayılmasının izleri görülür. Veyahut da Cenova şehrinde gelen başka gemiciler ile tartışmakla mı yetinmişti. Belki de Luigi Rossetti onun için Rio de Jenerio şehrine gitmeden önce bir deneyim yaşadığını "inşa ederken", Mazzini hareketinin mükemmel bir ajanı olmasını, hareketleri ve heyecanları ile tarif ederken onu bir macera düşkünü asker değil fakat bir idealin savunucusu olarak yazar.

Garibaldi 1831'de Nis'e döndü, o bu dönüş olayını duygusal yaşamının hassas bir gelişmesi olarak anımsar. Eğer Mazzini tarafından haber verilen

ulusal ayaklanmalar her bir halk topluluğunun isteklerine yanıt veriyorsa, Şimdi de karŐımıza sınır tanımayan sosyal ihtilal diyebileceğimiz bir başka ihtilal çıkar. Belki bulanık olan bu fikirler iki ilahi karŐılaŐma sonucu düzene girer. Onlarda bu efsane içindeki sembolü inŐaya yazılırlar. Elbette ki politik eēitimin en karmaşık sürecinde kesin olarak bir isim ve tarihleme muhakkak ortaya çıkar.

Sembol Mahal Taganrog

Rus Çarı I. Petro tarafından 12 Eylül 1698 yılında resmen kurulan Taganrog, Rusya'nın harp filosunun ilk üssü idi. Bu Şehrin gelişmesi ve ilerlemesi Rus İmparatorluēu'nun tarihine sıkı bir Şekilde baēlıdır. Sıcak denizlere açılma siyasetinin yüzyıllık mücadelesine de baēlıdır. Azak denizinde olan bu Şehir, yeni bir mahal olan Tuna Nehri üzerindeki Rostov Şehrine 70 km. kadar uzaklıktadır.

Garibaldi'nin kendi tarihini kurduēu sırada, tanınmayan bir kişi eŐliēinde, Taganrog Şehrine yaptıēı bu ilk çıkışı bir kilometre taŐı sayması doērudur ve o ideallere Cenova Şehrinde 1834 senesinde büyük bir hevesle sarılıp savunmasını da yapacaktır. Bu arada bir ihtilal yaratılmasında kahramanlar ve martirler (oēullarına Menotti ve Ricciotti adlarını verdi) oluŐturulması, vatan yapılıŐında gerekli ise de yeterli sayılamazdı.

Bu buluşma sayesinde Garibaldi efsanesinin en romantik kısmı ile karŐılaŐıyoruz. Şimdi Milano'daki Risorgimento Müzesi'nde bulunan Italo Nunes Vais (1860-1932) adlı ressamın 1881 senesinde yaptıēı tabloda görüldüēü üzere Garibaldi ile bir genç tokalaŐırken elini kalbinin üstüne koyan Garibaldi kendisine olan inanıŐ ve sunguyu ifade eder²⁶. Bulanık bir tavernada görülen mekânı belirlemek olanaksızdır. Taganrog'da olan buluşma, Mazzini'nin yaptıēına daha geniş bir yaklaŐım için bir mahal ve tarih belirlemeden mi doēdu? Hiçbir zaman öērenilmeyecek. Garibaldi'nin Anıları'nda anlatılan bir öyküden hareket eden Giuseppe Guerzoni de canlı bir öykü yaratır.

---

²⁶ Bir tuhaf olay: Jessie White Mario'nun *Garibaldi* adlı kitabının resimlerini yapan Edoardo Matania, Garibaldi'yi tam Mazzini'nin karşısında gösterir ve hemen hemen Nunes Vais'in tablosundaki poz gibidir. Aynı sıralarda yaptıklarına göre iki sanatçıdan kim diēerine esin verdi? White'm kitabının bazı baskılarında kişilerin yeri deēiŐtirilmiŐtir ve Garibaldi bu sırada Mazzini'nin solunda deēil de saēında bulunur.

G. Guerzoni Şu satırları yazar: “1833 yılında, bir gün Garibaldi (o sırada 26 yaşında idi) Karadeniz’de gemi ile giderken, Taganrog’da bir yere iner ve burada bir masanın etrafında oturan İtalyan denizciler ve tüccarların hararetle bir Şekilde konuŐtuklarını görür. Bizimki gider ve uzak bir masaya oturur ve konuŐulanlara kulak vermez. Fakat bir an gelir ki vatandaşlarından birisinin ağızından çıkan bazı sözcükler kulaklarını tırmalar ve derhal bu cümleleri kullanan bu gence yönelir. KonuŐanlar aralarında çok önemli bir konuyu tartıŐtikları için Garibaldi’nin dikkatini çekmiŐtir. İtalya’yu konuŐuyorlardı ve onun geçmiŐteki büyüklüğü ile övünürken Őimdiki utanılacak durumunu anımsıyorlar ve ne gibi hatalar yapıldığını, martirleri, düş kırıklıkları ve ümitleri konuŐuyorlardı. Mücadeleden yenik çıkmıŐsa da tekrar ele almaya hazırđıydılar. Liguryalı bir havari tarafından hüznünlü bir iman ile yaratılmış geniş bir teŐkilatın sırrını veriyorlardı. Giovine Italia denen bu kutsanmıŐ ad, artık eski tarikatlara değil fakat yeni ilkelere göre kurulup, Tanrı’nın ve halkın kolu ile (Tanrı ve Halk) yapılacağına inanılacak ve bütün iyileri bir “fascio” (deste) içinde toplayıp, artık fazla uzakta olmayan büyük bir savaŐa kalpleri hazırlayacaktı. Sonunda çığlık atarak herkesin bu derneğe girmesini ve havariyi izlemesini, onun diktiği kutsal bayrak etrafında birleŐerek ve onun yaşam ile gereksinmelerinin verilmesini istedi. Bu sözcüklere yenilerini de ekleyip daha da fazla yenilikler isterken, Garibaldi’de bu konuŐma esnasında patlak veren fırtınaya karşı duramayacağını görüp, adını bilmediği o gence doğru kendisini atıp, kendisine beklenmeyen bir ruh ıŐınlayıp, düşleri ile ümitlerini içeren yeni bir dünya yarattığını söyleyip, kalbine doladı ve o günden sonra da artık beraber olacağına söz verdi”.

Guerzoni bu “imanlı” kişinin Giovanni Battista Cuneo olduğunu söylediği zaman yanlıŐ yapsa bile, bu görüşmeden sonraki davranışlar geçerlidir: “Garibaldi bu andan itibaren başka bir fikre sahip olmadı, derhal İtalya’ya koŐarak, orada en ateŐli vatanseverleri bir dizi halinde toplamayı baŐaran o teşkilatı bulmak istedi. Orada ruh ve önder olan adamı bulmalıydı. Kolunu verip mücadele yerine gidip, faal olmak istedi. Daha o zamandan beri düşündüğü sözcük, vatana hizmet ve yapılan fitneyi anlamak için faal olmalı idi. İŞte böylece Temmuz ayının sonlarında Marsilya Şehrine gidip, uzun zamandan beri tanıtımını yaptığı bu Şehirde onu görüp ismini vermek ve savaŐa katılmak, ona inananların listesine girmeyi ve derhal yapılması gerekli girişim için emrini beklediğini de ekledi”.

İkinci destek tahtası olan Saint Simon taraftarlarının kayda geçirilecek bilgiler arasında Őunlar vardır: 1833 yılında kaptanlığını Clari’nin, ikinci

kaptanlığını Garibaldi'nin yaptığı (Clorinda adlı geminin Saint Simon taraftarı) aralarında Emile Barrault ve Enfentin adlı kişilerin de bulunduğu 12'lik bir grubun gerçekleştirdiği seyahat bulunmaktadır. Bunlar Marsilya limanında gemilere bindikleri zaman Saint Simon adlı kişinin yetimleri ve monarşinin sert takibatına uğrayan birer izleyici olarak Şark âlemi ile buluşmaya kalkıştılar zira iki uygarlığın birleşmesinden –Garb'ı erkek Şark'ı dişi sayıp- yeni bir dünya doğacağına kanaat ettikleri için, egzotik bir dizi buluşma için Mısır'a yöneldiler. Garibaldi onların niyeti ile kendi fikrini birleştirdi. Gerçi esas anlamı ile bir sosyalist olmamış ve belki de sonradan olur mu diye beklenmiş ise de, Saint Simon izleyicileri de sözcüğün çağdaş anlamında bir sosyalist olmadıkları gibi, o sıralarda bile verilen anlama uymazlardı. Yüksek düzeyde birer seçkin kişi olan bu adamlar, düşsel dünyalarını Garibaldi'ye açıkladıkları zaman, Mazzini'nin teorisinin en güçsüz tarafının bir sosyal programdan yoksun bulunduğunu veya daha açık bir anlatım ile çağdaş toplumun izlemekte olduğu gerçek demokrasinin temelinden uzak durduğunu ona inandırdılar. Gencin fikrinde bu kavram en can alıcı nokta olarak oturdu. Böylece direnmekten ziyade bir dizi ikna edici kavramları bütün yaşamı boyunca edindi. Halkın gereksinimini gidermek için her bir siyasal programı kendi içinde tutarlı kılmak ve hukuka dayalı uluslararası bir sulh yaratmak gereklidir. Sonradan şu satırları yazmıştır: “Barrault adlı kişiyi tanımadan evvel vatanımı seviyordum. Onu tanıdıktan sonra insanlığı seviyorum...” Gencin ruhunda devamlı olarak bir şeyler değişiyordu. Garibaldi'nin Paris Komünü ile Enternasyonal'e dayanmadığını ileri sürebiliriz çünkü buralarda kozmopolit bir duygu bulunup, sınıf mücadelesinin dışta tutulduğu hümanist bir görünüm ve dünya sulhu için militanlık bahanelerini de sıralıyorlardı. Clorinda adlı geminin bordosunda iken, Garibaldi de Barrault tarafından verilen derslerden aydınlanıp kendisini yetiştiriyordu. Vatanseverlikten insanlığa doğru yöneliyordu. Görevi artık tek bir ulusalcılık değil fakat halkların kurtarılması idi. Artık bir asker değil bir kahramandır. Barrault tarafından bu gence Saint Simon'un kendi imzasını taşıyan *Yeni Hristiyanlık* adlı risalesinden bir nüsha hediye edildiği doğru mudur? Dikkatli pek çok yazara göre Garibaldi kendisine verilen bu nüshayı, Caprera'daki yatak odasında yaşamı boyunca korudu. Her ne kadar bu nüsha Garibaldi'nin kütüphanesinde bulunamadı ise de olmadığının da bir kanıtı değildir²⁷.

---

²⁷ Garibaldi'nin sosyalizmi üzerine yazan araştırmacılar onun Saint-Simon ile buluşmasına bağlarlar. Bkz. Briguglio, 1982: 7-16

Eğer Saint Simon 1814 yılından önce, *Avrupa toplumunun yeniden düzenlenmesi veyahut Avrupa'daki hakları bir siyasal düzen içinde birleştirme gereksinmesi ve araçları bulup ve her birisinin kendi bağımsızlığının da korunmaları* başlıklı bir kitabı Paris'te August Thierry ile beraber yazmış ise Saint Simon doktrininde bir Avrupa boyutu vardır. Uluslar üstü bir Avrupa Federasyonu'nun bu projesi, kıta içindeki antik yazının kökenine dayanır. Fakat çağdaşları da bunu Fransa ile İngiltere arasında bir yakınlaşma olarak yorumlarlar. Belki de Saint Simon'un bu düşüncesinin boyutu sayesinde, Garibaldi Marsilya ve Rio de Jenerio'da Mazzini taraftarları arkadaşları zaten bildiği Giovine Italia hakkında değil fakat Mazzini'nin Giovani Europa hakkında konuştukları zaman, hazırlıksız yakalanmadı. G. C. Abba tarafından anlatıldığına göre Kalabriya yöresine giden Bixio askerlerine Rovito'da geçit töreni yaptırırken Bandiera kardeşleri selamladığı sırada şöyle dedi: "İtalya ihtilalinin askerleri, Avrupa ihtilalinin askerleri, Tanrı'nın huzurunda olmasak bilmeyeceğiz. Biz kendi Aziz'lerimiz olan bayrakların mezarı önünde eğilelim" (Tramarollo, 1982: 5)²⁸.

Bartolomeo Prospero Infantin 1860 yılında bir arkadaşına şu satırları yazdı: *"Bu şeytan Garibaldi bizi hayretler içinde bırakıyor. Barrault vaktiyle iyi bir öğrenci yarattı. Pazar günü bize "haydut" ile yaptığı üç sayfalık seyahatin öyküsünü tekrar etti ve onunla ilgili çok hoş anıları olduğunu gösterdi. Garibaldi ile ona yön veren Barrault adlı kişiyi, Saint Simon taraftarları bu yorumu ile överler. Bu genç kaptanın bilinmez ufuklara doğru bir yol aldığını şimdi öğreniyoruz. Uluslararası bir vatan için başlayan Saint Simon yandaşları, otuz üç yıl sonra onu buldukları zaman, insanlık ailesinin inleyen üyelerini korumak için geleceğin sisli havasında yer açacağını beklediler"*. Renato Treves de şunu ekler (bizim Risorgimento hareketimizin Saint Simon adlı yapıtından aldığımız bu paşaj Letterario Briguglio tarafından zikredilir). *"Garibaldi, 1867'de henüz gençlik devrinde Saint Simon hareketine yakın iken, Saint Simon'un eski ve sadık bir ardılı olan Charles Lemonnier tarafından kurulan Ligue de la Paix et de la Liberte topluluğuna katılmak istedi"*²⁹.

---

²⁸ Avrupa'lı Garibaldi için çok sayıda ve tanınan yazılar bulunmaktadır. Benim de şu makalem vardır: "Garibaldi e la dimensione europeo del Risorgimento italiano", şu kitabın içindedir: *Giuseppe Garibaldi, Liberatore Globale tra Italia, Europa e America*, ss.143-160

²⁹ Bkz. Briguglio, 1982: 15-16

Gelişmekte olan Sosyalizm ve Enternasyonal ile Avrupa kıtasının pek çok yerinde ve özellikle de Memphis ve Misraim adlı kuruluşa bağlı etrafındaki denizlerin kıyılarında gelişen, Masonluk arasında bir uyum bulunması hiç de rastlantı değildi³⁰. Olgun bir devrinde olan Garibaldi'nin karşılaştığı bu ilk darbeler uyumlu veya inatçı kalmasına etki ediyor. Mazzini'den ayrılmasına bile yol açan kızgınlığının fütursuzluğuna pişman olacaktır ve duygularını öyle gösterecektir. Saint Simon'a mı veya Masonluğun verdiği iletiye mi sadık kalacağı bilinmiyor, fakat hiçbir zaman da ne birinden ne de öbüründen uzak kalmıştır.

Anılar. Çağdaş Araştırmalar

Garibaldi'nin bu gençlik senelerinden beri ziyaret ettiği ülkelerden Ukrayna, Rusya, Türkiye'de yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Generalin kişiliği hakkında derinlemesine araştırmaya kendilerini adanmış İtalyanlara ve yerel araştırmacılara göre, o önemli bir yabancı kişi değil fakat gerçek ve özel bir kahramandır. Yayıdığı söylence onun adının tercüme edilmesini halk arasında yaymıştır: Rusya'da Garibaldoff, Ukrayna'da Zagribailo ve benzerleri. Onun kahramanlıkları zamanın elit takımı arasında ilgi çekerken, bunlar İtalya'da meydana gelen hareketlere katılıp savaş alanlarında da bunu sürdürürken, bu arada büyük şehirlerde yoğunlaşan İtalyan *diaspora*'sına dikkat etmeliyiz, zira buldukları yerlerde İtalyan kültürünün ateşlendiği bir yer yaratıyorlardı. Bunu da ortaya çıkaran dünyanın dört bir tarafında yayılmış olan Società Operaia veya Mutuo Soccorso denilen merkezlerdeki Garibaldi ve Mazzini'nin adlarının bulunması idi. Bütün bu kurumlarda çok sıkı yürütülen haberleşme, her ne kadar iletiler zaman gereksinmesi ve Caprera'ya yardım için başarılı "yazmanlar" tarafından çok kısa tutulsa bile, Garibaldi'nin "görünülür" olması çok büyük bir etkendi, onun için bir teşekkür ve övücü sözcükler hak etmektedirler.

1821 ve 1831 senelerinde patlak veren olaylar Petersburg'da epey yankı yarattı. Rus Çarı, 1821 yılında Avrupa'da patlak veren hareketlerin ayaklanmaları birleştirmesi korkusundan dolayı *Philiki Etery*a ile Romanyalı aileleri, desteğini çekip de kaderleri ile baş başa bırakmasını, anımsamamız bile yeterlidir. İki tane fırsat yakalayınca onları ülkelere ve Avrupa'ya sürgüne yollattı. Fakat hürriyet şarkıları özellikle de bir yanı Polonya diğer

---

³⁰ İtalya'da Binler'in hareketinden sonra Garibaldi'yi kabul eden ilk mason kuruluşu Memphis ile Misraim'dir. O, büyük maşrık'ın birleşmesi için çalışacaktır. Bu konu hakkında, Garibaldi'nin gençlik devrine ait az sayıda belge vardır. Konuya dair bazı bilgiler için bkz. Foschi, 1985: 5-29

bir yanı da Rusya’da bulunan Ukrayna içinde söylenip yayılıyordu. Ozanlar da harekete geçip, kurucu mitosunu ortaya çıkarmak için çok eski devirleri anımsatıyorlardı. Ukrayna dili kültürlü çevrelerde yayıldığı sırada, köylüler bile bu dili kullanıyorlardı.

Ukraynalı tarihçi ve bu ilkede en tanınmış İtalyan kültürü uzmanı olan Prof. Mykola (Nicola) Varvartsev tarafından yazılan esere ekleyeceğimiz az çok şey vardır. Ukrayna İlimler Akademisi ve Kiev’deki İtalyan Kültür Merkezi işbirliği ile 2000 yılında, *18. Yüzyıl Sonu ile 20. Yüzyıl Başına Kadar Ukrayna Kültür Muhitindeki İtalyanlar. Tarihi-Biyografik Araştırma (Ansiklopedi)* adlı bir yapıt neşretti. Bununla beraber Ukrayna ve Rusya’da yayınlanan eserlerin büyük bir kısmı tercüme edilmediği için, yapıtları ve onların tanınması sorun çıkarmaktadır.

Prof. Mykola Varvartsev her bir maddeye koyduğu kaynakça içinde bir tek ulusal dili ile yetinmemişti ve bu değerli ansiklopediden önce de 1986 senesinde İtalyan Risorgimento’su ve onun Avrupa’da yarattığı karışıklıkları ele almıştı. 2005’de de Mazzini’nin yaşamını incelerken, *Giuseppe Mazzini, Mazzini hareketi ve Ukrayna Hareketi* adlı yapıtında Mazzini’nin düşüncelerinin Slav halkları arasında etkisine de yer vermiş ve bu yapıtını gene Ukrayna İlimler Akademisi ve Kiev’deki İtalyan Kültür Merkezi’nin işbirliği ile hazırlamıştı. Bu sırada Domus Mazziniana adlı kuruluş adına da 1996 yılında, “19. Yüzyılda Ukrayna’da Mazzini’nin düşüncelerinin yayılması” başlıklı bir makale kaleme almıştı. Şimdi de Giuseppe Garibaldi üzerine bir yapıt hazırlamaktadır.

İtalyanların Rusya’da ve Ukrayna’daki varlıklarına dair çok miktarda kaynakça mevcut olup, kişiler arasında Toskana Büyükdükaliği’nin devlet mali ve harp müşaviri, savaş dairesi başkanı ve yüksek komiseri gibi görevlerde bulunan Luigi Serristori’yi (1793-1857) de ekleyebiliriz. Odessa’da Toskana konsolosu olarak bulunduğu sırada gezi anılarını kaleme almıştır³¹. Diğer bir örnek de Prof. Mykola Varvartsev tarafından yazılan, Ukraynalı demokrat Jakiv Becman üzerine olan yapıttır (Varvartsev, 1995: 19-30). Fakat Ukrayna’nın bağımsızlığına kavuşması için epey yıllar geçmesi gerekliydi. Ulusalılık hareketi, hiçbir zaman topluca Polonya ve Rusya’nın egemenliği altında olmayan eski Kazakların ülkesinde gelişti. Bağımsızlık için yapılan hareketler Rusya tarafından çok sert bir şekilde bastırıldı. 1840 yılında dili de yasak edildi. Hiç değilse 1849 yılında

---

³¹ Metinde yoktur.

Odessa’da yayınlanan gazetelerde kısa da olsa Roma Cumhuriyeti’ne dair haberler çıkmaya, kurucusu olan Garibaldi’nin bu hareket içindeki yerine değinirken, yabancı güçlerin Gaeta’ya yaptığı çıkışı da yayınladılar. Bu heyecan verici gelişmeler Giuseppe Mazzini’nin fikirlerinin yayıldığı yıllar ile uyuşur.

Sonradan da dâhili savaşlar, uluslararası çatışmalar ve ölçsüz ıstıraplar onlarca yıl devam etti. Günümüzde kimliğine kavuşan bir ūlke olarak İtalyan Risorgimento hareketinin incelenmesi, 19. Yüzyılda İtalya’da kılavuz bir millet ve bazı İtalyanların kahramanlık modeli olarak ortaya çıkmalarına ve düşünceleri ile faaliyetleri sonucunda İmparatorlukların tamamını yenilgiye uğratmayı başardıktan sonra ulusal kurtuluşlarını elde ettiklerine örnek teşkil eder. Daha 1860 yılından başlamak üzere Garibaldi’nin faaliyetlerinden bahseden kitaplar kaleme alındı. San Petersburg’da basılan bu kitaplardan bir tanesi, Odessa şehrindeki Gorki adlı büyük ulusal kitaplıkta bulunmaktadır.

Garibaldi ile Herzen (1812-1870) arasındaki duygusal bağ daha belirgindir. Garibaldi’nin sosyalizmi, Herzen’in popülist veya ütöpic sosyalizmi ile aynı batındadır. Saint Simon ve Proudhon adlı kişilerin etkisinde kaldığı için, Dekabrist ihtilali ile bir gençlik şevki içinde bulundu. Muhtelif ayaklanmalara katıldığı için, o da 1834 yılında tevkif edilip ardından Rusya’dan atıldı. 1839 yılında tekrar döndü fakat 1847’de Rusya’dan kesin olarak ayrıldı. Uzun bir süre seyahat ettikten sonra Londra’ya yerleşmek için geldi. Burada da 1864 yılında Garibaldi ile olan meşhur buluşması gerçekleşti. Garibaldi’nin Londra’ya yaptığı ziyareti parlak bir ūslup ile anlatan *Camicia Rossa* (Kızıl Gömlek) başlıklı yapıtı, 1992 yılında Lozan’da B. Benda tarafından bastırıldı.

Garibaldi’nin doğumunun yüzüncü senesi dolayısıyla 1907 yılında Odessa’da, Moskova’da veya San Petersburg’da külliyetli miktarda yaşam öyküsü kaleme alındı ve bir de Anılar’ın çevirisi yapıldı ve bu durum sonraki yıllarda da devam etti. Aleksandra Toliverova, 1909 yılında Rusça olarak Giuseppe Garibaldi adlı kitabını kaleme aldı³².

General’in torunlarından olan Stefano Canzio 1966 yılında Moskova’da *Anılar*’ın yeni bir çevirisini neşretti. İtalyan Komünist Partisi militanı olan

---

³² Rosanno di Prima düzenlemesi ile 1993 yılında yeni bir yayını yapıldı. 1909 yılında basılan Rusça aslından çeviridir. Sellerio ed Palermo

bu tarihçi ve gazeteci zat, Garibaldi'nin sosyal düşüncesi hakkında Almanacco Popolare ve Milano'daki Teti yayınevinde yayınladığı makaleleri ile tanır.

Garibaldi'nin ziyaretleri bugün için Odessa'da bir övünç olmakla beraber, kendisi *Anılar*'nda genç iken burada nasıl bir heyecan duyduğunu yazmaz. Bununla beraber onun Mazzini'nin fikirleri ve sürgün edilmiş kişilerin dünyaları ile karşılaşmasının Avrupa'dan uzak bir mahalde olan bu ilk aşamada gerçekleşmiş olduğu tahmin edilebilir. Sovyetler zamanında Garibaldi'nin adı bir sokağa verilmiş idi. Bağımsızlığın kazanılması ve eski devir adlarına bir dönüş başlatılması üzerine Garibaldi'nin de adı silindi ve buraya Polonyalılar sokağı denildi.

Garibaldi'nin doğumunun iki yüzüncü yılı dolayısıyla Odessa'da bulunan Illia Illich Menchikov (1845-1916) üniversitesi bir İtalyan kültür ve tarihini araştırma merkezini kurmak istediği zaman buraya Giuseppe Garibaldi adını vermek istedi. Lev Mechnikov'un (1838-1888) kardeşinin Binler seferine katıldığını belirtmeliyiz. Bu sırada da Ukrayna'da gönüllüler için para toplanıyordu³³. Anılarını kaleme aldı ve İtalyanca bir yayını da sonrasında yapılacaktır³⁴. Garibaldi ile Napoli şehrinde buluştuğunu yazdığı sırada, kısa bir süre gördüğü için fotoğraflarından farklı olduğunu kaydeder ve daha sonra bir tasviri için onu 1859 yılında Como'da gören bir İngiliz turistin anlatımına bırakır. Sonradan da General'in kısa bir yaşam öyküsünü yazar. Gençlik yıllarını ise hiçbir şey anımsamadığı tuhaf bir dille anlatır. Hatta o yıllar için hiç yaşanmadı tarzında bir ifade vardır. Bu arada 1834 yılında Garibaldi için 27 diyeceğine 17'sinde der.

Bin'ler hareketine bir tek Lev Mechnikov değil fakat elli kadar Rus katılmış olup genç bir bayan yazar Aleksandra Toliverova takma isim olarak A. Jacobi'yi kullanmıştır. Mechnikov'un iki erkek kardeşi tanınmış tabip

---

³³ 1994 yılında Elias Metchnikoff adı ile de tanına Ilya Ilyich Mechnikov (1845-1916), Rusya'da gelip Messina'da çalıştığı sırada yaptığı deneyler sonucunda bakteri enfeksiyonlarına karşı bir takım keşifler yaptı. Bu keşiflerden dolayı 1908 yılı Tıp ve Fisiyoloji alanında Nobel mükâfatını aldı.

³⁴ Lev Mechnikov, "Memorie di un garibaldino" başlığı altında *Russkij Vestnik* dergisinde yayınladığı anılarında, Napoli'ye kadar uzanan bazı dikkat çekici Garibaldi taraftarları ile beraber yaptığı bir mücadelenin günlüğüne derginin, 1861 senesinin Eylül-Kasım sayısında yer verdi. Renato Risaliti tarafından İtalyancaya tercüme edilen yapıta Nicola Varvartsev bir de giriş yazısı hazırlamakta olup, yakın bir gelecekte basılacaktır.

Nicolai Pirogov ile beraber çalışmakta idiler ve 1862 yılında bacağından yaralanan Garibaldi'yi tedavi ettiler. Eşit muhitlerden yetişmiş olsalar bile değerli kişiler arasında da tanışma ve ilişkilerde bir takım çekememezlikler bulunuyordu.

Aleksandr Gertsen de (Herzen, 1812-1870) 21 Kasım 1863 günü yazdığı “iki âlemin kahramanı” adlı mektubunda şu satırları kaleme almıştır: “*Ukrayna’da, Polonya’da, Sırbistan’da halk Garibaldi’yi bekliyordu. Demek ki Herzen’in söylediğine göre, Garibaldi halkların taşsız kralı, onların umudu, yaşamakta olan efsaneleri, kutsal bir kişileri olup, bütün bu duygu Ukrayna ve Sırbistan’dan Andaluzya ve İskoçya’ya, Güney Amerika’dan Kuzey’e kadar uzanmakta idi*³⁵”.

Garibaldi gençlik yıllarında yaptığı seyahatlerde tanıdığı kişilerin sonradan ardılları olup olmadıklarını bilemedi, fakat hiç şüphesiz ki Rusya dünyası popülizmi, demokrasiye olan esini onu etki altında bırakmıştı.

Giuseppe Garibaldi'nin iki yüzüncü doğum yılı vesilesi ile çağdaş Rusya, İtalya'ya olan dostluğunu göstermek istedi. Genç Garibaldi'nin yolunda Taganrog bulunuyordu ve Garibaldi burada iken Mazzini'nin fikri ile tanıştı. Kaldı ki bunu Garibaldi'nin kendisi de açıklar. Bu şehirde bir sokağa onun adı verildi (Ulitsa Garibaldi) ve Obelisk eklendi ve burası Clorinda gemisinin demir attığı büyük limana pek fazla uzaklıkta değildir. Obelisk 2 Haziran 1961 günü İtalya Birliğinin yüzüncü yılı vesilesiyle açıldı. Beş metre yüksekliğindeki bu Obeliks'de, Garibaldi'nin vatani kurtarma misyonuna 1833 yılında burada başladığı yazılıdır. Arka tarafında ise Friedrich Engels tarafından söylenen şu söz yazılıdır: “Garibaldi'nin kişiliğinde İtalya antik devirler gibi bir kahramana sahip, bunlar mucize üretmekte mahir olup mucizeler üretiyorlar...” Bir devrin tanığı ve imanı olan bu yazıt yitirildi ise yazıktır. Bunu yapan yerel sanatçı Yakovenko idi. Kahramanın bronz profili ve palmye yaprağı da sanatçı Baranov'undur. 1986 yılında kötü hava koşulları yüzünden bronz zarar görünce, sanatçı Begalov bir yenisini buraya koymuştur. Günümüzde görülen yapıtı mimar Sırbistanlı Vyaceslav Koslov ile heykeltıraş David Begalov yaptılar.

Taganrogskaia Pravda, 3 Haziran 1961 günü şu satırları yayınladı: “*Taganrog halkı, vatanın kurtarılması için yapılan mücadelenin başı ve*

---

³⁵ Herzen adlı kişinin kendi yaşam öyküsü, *Passato e Pensieri* 1868 yılında basıldı. Bu kitabın çevirisi ise Einaudi-Gallimard yayınevi tarafından 1996 yılında yapıldı.

teşkilatçısı olan Giuseppe Garibaldi'nin anısının değerini korumaktadır. O burada Taganrog'da "la Giovine Italia" adlı cemiyete katıldı ve bir ihtilalci oldu. Giuseppe Garibaldi'nin yaşamı ile onun İtalya'nın birliği için yaptığı çalışmalarındaki yeri hakkında verilecek konferanslar dizisi işyerlerinde, fabrikalarda ve eğitim kurumlarındadır. 5 Ağustos günü de üniversite, radyo dairesi elemanlarının katılması ile Taganrog Pedagoji Enstitüsü içinde tertiplenecektir. Buraya da partililer, Sovyet teşkilatı ve kamu kuruluşları temsilcileri de gelecekler...". Gazete haberine göre bu kutlamalara çok kimse katıldı ve bu gösteri Sovyet halkı ile İtalya halkı arasındaki dostluğu canlandıran bir hareket sayıldı.

Fakat aradan geçen kırk yıldan sonra abide yıkılır duruma geldi. Yapılan bir takım denemelerden sonra eski stel alındı ve Rusya'nın beyaz mermeri kullanıldı. Bu arada 12 Eylül 2007 tarihli kutlama için yetişmedi. Anıta üç renk verilecekti ve bu, beyaz anıtın ak tarafına konulacaktı. Garibaldi sokağı denen taraf yapılacaktı ve düzenleme sonucu çiçekli bir bahçeye dönüşecekti.

Bu sırada, Marx'ın anıtı ortadan kaldırılmak istendi ise de Garibaldi'nin ki için yer değişimi yapılmadı. Burası İtalyan tüccarların ve dükkân sahipleri ile İtalya ile bağlantıları bulunanların mahallesidir ve bu hareket bir birleştiricilik ve bir arada yaşamının da örneğidir. Diğer taraftan bütün Rusya özelinde bir tek Taganrog'da Garibaldi'nin varlığı görülür ve Rostovkaia Eyaleti adını alan Rusya'nın bu güney kesimi, Rusya'nın diğer mahallerine nazaran İtalya'ya yakın ve benzer bir görünüşe sahiptir.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı arasında geçen zaman zarfında, vatanın ve muhtelif milletlerin bağımsızlığı ve bağımsız devletlerin yaratılması için Garibaldi tarafından yapılan girişimler o sıralarda Çarlık Rusya ile Habsburg'ların egemenliği altında bulunan Ukrayna halkının ulusalcılık mücadelesinde güçlü bir etki bıraktı. Diğer taraftan da 1860'lı yılların başlarında büyük malikânelerde köle olarak bulunanların serbest bırakılmaları istenirken yerel köylüler arasında yayılan haberlere göre, Ukrayna halkını kurtarmak için deniz aşırı bir mahalden "Zagribailo" adında bir ataman ulaşmak üzere idi. Gerçekten de Garibaldi 1864 yılında Ukrayna'nın güneyindeki ayaklanmalar için İtalya'da bir deniz seferi hazırlıyordu.

Sonuç

De Geneys hakkındaki ayaklanma ve gençlik hülyalarının iflası üzerine öykü 1834 yılında biter. Marsilya belediye başkanı 3 Mart 1834 günü polis müdürü Marlot adlı kişiye Şu satırları yollamıştır: “*Monsieur, assurez-vous, je vous prie, avec le plus gran soin, si le nommé Garibaldi, Joseph piemontais, réfugié, venant de quitter Draguignan sans autorisation, est arrivé   Marseille. En cas de, vous l’arreteriez!..*”³⁶”

4 Mart g n  Fransa i iŐleri bakanı Var dairesi başkanına yolladığı iletiye g re, Sardunya donanmasından firar eden Joseph Garibaldi hakkında 20 Őubat g n  bir yazı g nderdiğini anımsattı: “*Sous aucun pretexte cet  tranger ne doit ötre autoris    se rendre   Marseille, meme momentanement, la precence des r fugi s dans cette ville  tant un sujet de trop d’inqui tudes*”. Bakan yolladığı emirde valinin Garibaldi’deki malzemeyi alması ve bir parasal yardım için Nis ve civarında kalması istenmediği için derhal İngiltere’ye yollanmasını istedi. Bundan sonra da bu karar karşısında Garibaldi’nin tepkisini bekledi.

Bakanın isteği, firar etmiŐ bir subayın Piyemonte Krallığının bilgi sahibi olmasından sonra tepkisini öğrenmekti. Fakat o İngiltere’ye değil de Tunus’a gitti ve İstanbul’da edindiği deneyimi orada uygulamak istedi. Kaldı ki o sıralarda deniz kuvvetlerine bir yenilik uygulamak isteyen Tunus Beyi Hüseyin onu bir deniz subayı olarak çağırdı. Tunus da o sıralarda Avrupalı fesat lar ile Giovine Italia taraftarlarının sığınma yeri idi. Garibaldi, burada önemli bir aile olan Gnecco’larda misafir kaldı. Fakat onun hedefleri çok başa idi. 1835 yılında Marsilya’ya döndü ve Brezilya’ya gitmek için Nautonier adlı gemiye bindi. Luigi Rossetti ile tanıştığı zaman yaşamı baŐtanbaŐa değişti, zira g n lik deneyimleri ile gelecek umutlarını birleŐtirip kaderini çizdi.

Genç Garibaldi 20 Őubat 1832 günü ikinci kaptanlık belgesini Nis idaresinden aldı. Artık mesleğini uygulamak zamanı gelmişti. Dünya üzerinde pek çok g zerg hlardan geçtikten sonra, ancak yirmi yıl sonra, birinci kaptan patentini alabildi³⁷.

³⁶ Archives Communales de Marseille. Copies de Lettres. Sez.I.I.50-3 mars 1834.

³⁷ Bu araŐtırmamı yapmam için bana yardım eden İstanbul İtalyan Kültür Merkezi, İzmir İtalyan Kültür Merkezi, Kiev (Odessa) İtalyan Kültür Merkezi, Rostov Dante Alighieri Merkezi, Giuseppe Garibaldi’nin iki yüzüncü yılı kutlaması milli komitesi’ne teşekkür ederim. Roma’daki Istituto per l’Oriente’nin kitaplığının

Kaynakça

Alzona, G. (2006). *Gli antenati liguri di Giuseppe Garibaldi*, Torino, Genesi Editrice.

Baratta, A. (1831). *Costantinopoli nel 1831*, Genova, Tipografia Pellai.

Bartlett, R. (2007). *Storia della Russia Oscar Storia*, Milano, Mondadori.

Berchet, J. C. (1958). *Le voyage en Orient*, Paris, Robert Laffont.

Berindei, D. (1973). *L'Annee revolutionnaire 1821 dans les pays roumains*, Bucarest, Ed. de l'Academie de la Republique socialiste de Roumanie.

Bittar, T. S. (1994). *L'Empire magnifique*, Paris, Decouvertes Gallimard Histoire.

Briguglio, L. (1982). *Garibaldi e il socialismo*, Milano, Sugarco.

Caviglia, E. (2007). *II brigantino "Dittatore Garibaldi"*, ristampa Citta di Camogli, Assessorato Cultura.

Istituto Italiano di Cultura di Istanbul (1995). *La Societa Operaia Italiana di Mutuo Soccorso in Costantinopoli*.

Istituto Italiano di Cultura di Istanbul (2006). *Memorie storiche della Societa Operaia Italiana di Mutuo Soccorso in Costantinopoli. 1863-1911*.

Channon, J. (1997). *Atlas historique de la Russie*, Paris, Edition Autrement.

Calosso, G. T. (1858). *Memoires d'un vieux soldat*, Nice, A. Burnet.

Carretto, G. E. (1989). *I Turchi nel Mediterraneo. Dall'ultimo impero islamico alia nuova Turchia*, Roma, Editori Riuniti.

---

müşterek katkıları olmasaydı bu çalışmayı yapmak olanaksız olurdu. Matteo Stefanori'ye de metni okuyup uyarılarda bulunduğu için teşekkür ederim.

A.G. JALLET, Güner DOĞAN

ÇAKŪ KAREFAD, ÇAKŪ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number:2, (Ekim/October2021): 260-299 (Atıf için/To cite).

Chiarini, G. (1884). "Ugo Foscolo nella mente di G. Mazzini", *Nuova Antologia*, Dicembre.

Costanza, M. (2005). "Antonio Baratta e Giovanni Timoteo Calosso: due sudditi 'sardi' nella Costantinopoli di Mahmud II", *OM*, XXIV (LXXXV) n.s., 1, ss. 37-55.

Cuneo G. B. (1974). "Biografia di Giuseppe Garibaldi", Milano, Mursia.

Custine (M. de) (1975). *Lettres de Russie, Edition et Choix de Pierre Nora*, Paris, Folio Classique Gallimard.

De Amicis, E. (1878). *Costantinopoli*, Milano, Treves.

De Amicis, E. (1900). "Per Giuseppe Garibaldi", *Nuova Antologia*, Febbraio.

Dominici, L. (1975). *Note di Storia Risorgimentale*, Roma, Tip. Meneghini.

Fortini, P. (1950). *Giuseppe Garibaldi Marinaio Mercantile*, Roma, Bibliografia Ridley.

Foscolo, U. (1998). *Ultime Lettere di Jacopo Ortis*, a cura di Paolo Mattei, Roma, Newton Compton.

Fretigne, J.-Y. (2006). *Giuseppe Mazzini, pere de l'unite italienne*, Paris, Fayard.

Garibaldi, J. A. (2005). "Teresita e le altre donne. La famiglia allargata del Generale Garibaldi", in: Ciuffoletti Z., Colombo A., Garibaldi Jallet A., *I Garibaldi dopo Garibaldi*, Manduria (Bari), Piero Lacaita.

Garibaldi, G. (1888). *Memorie Autobiografiche*, Firenze, G. Barbera.

Gautier, A. (2001). "Une grande famille de l'Empire ottoman: les Timoni", Paris, Bulletin des Anciens Eleves de l'Institut Langues Orientales, Octobre.

Gnocchi-Viani, O. (1996). *I Sansimoniani*, a cura di Giovanna Angelici, Milano, Franco Angeli.

- Lewis, B. (2004). *I Musulmani alla Scoperta dell'Europa*, Milano, Rizzoli.
- Mantran, R. (1996). *Istanbul*, Paris, Fayard.
- Masi, C. (1936). *Italiane Italiani nell'Oriente vicino e lontano(1800-1935)*, Bologna, Cappelli ed.
- Mazzini, G. (1906). *Scritti editi ed inediti, Imola, Paolo Galeati, LetteraturaI*, ss. 387-394, Politica III.
- Milani, M. (1982). *Giuseppe Garibaldi*, Milano, Mursia.
- Missir de Lusignan, L. (1978). *Une famille de Scio, de Constantinople et de Smyrne: les Timoni, drogmans d'Angleterre, de l'Empire et de France, medecins au Serail, negociants, ecrivains et eveques*, Londres, Essai.
- Monsagrati, G. (1999). "Garibaldi Giuseppe" *Dizionario Biografico degli Italiani*, c.52, ss.315-331.
- Pamuk, O. (2001). *Mon nom est rouge*, Paris, Gallimard.
- Pamuk, O. (2006). *Istanbul*, Torino, Einaudi.
- Pamuk, O. (2007). *Istanbul. Souvenirs d'une ville*, Paris, Gallimard.
- Pancaldi, R. (2006). "Mazzinianesimo, massoneria e kemalismo nella Turchia modernaII Pensiero Mazziniano, sett. - die.
- Pannuti, A. (2006). *La comunità italiana di Istanbul nel XX secolo: Ambiente e persone*, Istanbul, Ed. Isis.
- Pascu, S. (1977). *L'independance de la Roumanie*, Bucuresti, Biblioteca Historica Romaniae.
- Prochasson, C. (2005). *Saint-Simon ou l'anti Marx*, France, Perrin.
- Said, E. W. (1999). *Orientalismo. L'immagine Europea dell'Oriente*, Milano, Feltrinelli.

A.G. JALLET, Güner DOĞAN

ÇAKÛ KAREFAD, ÇAKÛ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number:2, (Ekim/October2021): 260-299 (Atıf için/To cite).

Saint-Simon, H. de (1969). *Le Nouveau Christianisme et les Ecrits sur la Religion*, Paris, Seuil.

Smyrnalis, M.-C. (2006). *Smyrne, la Ville Oubliee*, Editions Autrement (France).

Toliverova, A. (1993). *Giuseppe Garibaldi*, Palermo, Sellerio editore, (trad, dal russo, 1909).

Tramarollo. G. (1981). "Mazzini e Garibaldi nell'ellenismo europeo", *Archivio Trimestrale*, Luglio-Settembre, ss. 501-508.

Ugolini, R. (1982). *Garibaldi, Genesi di un Mito*, Roma, Ed. dell' Ateneo.